

Türkiye’de Cemevleri Sorunu: Haklar ve Özgürlükler Bağlamında Eleştirel Bir Yaklaşım

Murat Borovalı, İstanbul Bilgi Üniversitesi,
e-posta: murat.borovali@bilgi.edu.tr

Cemil Boyraz, İstanbul Bilgi Üniversitesi,
e-posta: cemil.boyraz@bilgi.edu.tr

Özet

Bu çalışma, Aleviler için bir ibadet ve kültürel sosyalizasyon merkezi olarak işlev gören cemevlerinin mevcut koşullarını ve cemevlerine resmi hukuk statü tanınması taleplerinin içeriğini ele alacaktır. Çalışmanın ilk kısmında cemevlerinin hukuki statü kazanmasının Alevi siyasallaşmasının derinlik kazanması ve Türkiye’nin demokratik-seküler açmazlarının çözümlenmesi açısından önemine yer verilecektir. Bu bölümde Türkiye’de devlet-din ilişkisi bağlamında, Diyanet İşleri Başkanlığının yapısı ve işleyişi ile diğer kurumsal yapılar ve yasal mevzuat incelenerek, cemevlerinin içinde bulunduğu açık ayrımcılık durumunun ve kötü koşulların detaylı bir anlatımı da söz konusu olacaktır. İkinci kısımda ise, 2009 Haziran-2010 Ocak ayları arasında 7 çalıştay toplantısında gerçekleşen Alevi Açılımı sürecinde, cemevlerinin statüsü başta olmak üzere Alevi örgütlerinin taleplerine verilen resmi tepkiler resmedilecektir. Bu bağlamda cemevlerinin içinde bulunduğu sorunlar yumağının giderilmesi bağlamında ortaya çıkan başarısızlık ve tıkanma söz konusu çalıştaylardaki tartışmalara referansla aktarılacaktır. Çalıştaylar sürecine dair Nihai Raporun ve sonrasında görülen gelişmelerin Alevi örgütlerini her zamankinden daha fazla ve güçlü bir şekilde uluslararası hukuk mekanizmalarına yönelttiği de özellikle vurgulanacaktır. Üçüncü kısımda ise Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM)’nin farklı ülkelerdeki din ve vicdan özgürlüğü ihlalleri ile ilgili davalarda verdiği kararlar ve Mahkeme’nin söz konusu davalarda getirdiği perspektif incelenecektir. Söz konusu perspektifin temel öğeleri örnek davalar ışığında çoğulculuk ilkesi, devletin tarafsızlığı ilkesi, tek yetkili merci altında toplanmaya zorlanmama, tanınma için yetkili dini makam onayını şart koşmama ve son olarak da keyfi devlet müdahalesinde bulunma ve tanımama gibi başlıklar altında incelenecektir. Dördüncü kısımda, konuya dair haklar ve özgürlükler çerçevesinde bu perspektifin Türkiye’deki cemevlerine dair kararlara yansımaları tartışılacaktır. Mahkeme’nin getirdiği yaklaşımın sadece cemevlerinin içinde açık ayrımcılık durumu ile gündeme gelmediği ve aynı zamanda zorunlu din dersi uygulaması ve nüfus cüzdanlarında din ibaresinin yer alması gibi konularda da benzer bir durumun söz konusu olduğu da belirtilecektir. Söz konusu AİHM çerçevesinin ve kararlarının Türkiye’deki din ve vicdan özgürlüğü alanında alınan iç yargı kararlarında son dönemde ne kadar önemli ve etkili olduğunun da altı çizilecektir. Sonuç olarak da cemevlerinin statüsü bağlamında ‘konu’ ve ‘çözüm’ temelli bir diyalogun nasıl mümkün olabileceği gösterilecektir.

Anahtar Sözcükler: Alevi sorunu, Cemevleri, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, çoğulculuk, din özgürlüğü.

Cem Houses in Turkey: A Critical Assessment in the context of Rights and Freedoms

Abstract

As centers of religious worship and cultural socialization for the Alevi, this study will focus on the status of Cem Houses in Turkey and the content of the demands for legal recognition. In the first part of the study, importance of legal status for the Cem Houses for Alevi politics and for a solution of the democratic-secular predicaments of Turkey will be investigated. Additionally, in the context of state-religious affairs relation in Turkey, the structure of the Directorate of the Religious Affairs and legal situation of the Cem houses will be investigated, and then a detailed analysis of the precarious conditions of the Cem houses will be given. In the second part, official approach to the Alevi demands and its failure to solve the sources of problems experienced by the Cem houses will be discussed with reference to the Alevi Workshops process held between 2009 June-2010 January in seven workshop meetings. It will be argued that Final Report of the Workshops Process and developments in its aftermath lead Alevi organizations to apply for international legal mechanisms, more strongly than have ever been. In the third part, the case-law of The European Court of Human Rights (ECHR) on freedom of religion will be studied under five headings representing the approach of the ECHR: the principles of pluralism, the duty of impartiality and neutrality of the state, enforcement of the Alevi organizations to claim their rights under a unified leadership, the question of the authorization, and finally the issue of arbitrary state intervention and recognition. In the fourth part, repercussions of the decisions of the ECHR on the Cem Houses in Turkey will be analyzed in details. It will be argued that such approach of the ECHR is not only visible in the question of Cem houses but had already been visible in its prior decisions on the issuing religious affiliation in the national identity cards and practice of compulsory religious courses in the primary education. Moreover, it will be also underlined that framework introduced by the ECHR has a crucial impact on the recent national court decisions in Turkey. Finally, necessary conditions for an "issue-based" and "solution-based" dialogue for the status of Cem Houses will be evaluated.

Keywords: Alevi question, Cem Houses, ECHR, pluralism, freedom of religion.

Giriş

Alevi sorunu son çeyrek yüzyıldır baş döndürücü bir hızla Türkiye’de siyasetin en önemli konularından biri haline gelmiş durumda. 1990’larla beraber hızlanan örgütlenme sürecinin sonucu olarak giderek uluslararası bir karakter taşımaya başlayan Alevi siyasallaşması açısından (bkz. Özyürek, 2009, Massicard, 2013), bugün gelinen noktada hem siyasal hem de teolojik tanınma konusunda özellikle Avrupa’da önemli mesafe kat edildiği söylenebilir. Öte yandan cemevlerinin statüsü, din derslerinin düzenlenmesi, Alevi inancının tanıtılması ve kuşaklara aktarılması, dedelerin statüsü gibi taleplerin karşılanması açısından Türkiye’de

benzer bir ilerlemeden söz etmek imkânsızdır. Gerek 2002-2007 arası AB Uyum Yasaları çerçevesinde gelen demokratikleşme paketinden, gerekse 2009 Haziran-2010 Ocak ayları süresince gerçekleşen Alevi Çalıştayları'ndan olumlu ve somut sonuçlar çıkmamıştır.¹ Özellikle son (7.) çalıştayın iki hafta öncesinde 14 Ocak 2010 tarihinde Ankara'da yapılan 'Alevi İnanç Rehberleri Çalışma Yemeği' başlıklı toplantıda ve son Çalıştay toplantısında cemevlerinin ibadethane statüsüne kavuşması talebi çok öne çıkmış ve sorumlu bakan da mutlak surette bu yönde bir görüş alındığının altını çizmiştir.² Ancak Çalıştaylar sonrasında ve bugün de, Aleviler açısından halen çözüm bekleyen en önemli maddeyi cemevlerinin statüsü oluşturmaktadır. Özellikle AİHM'nin cemevlerinin statüsü konusunda aldığı kararlar da önümüzdeki dönemde bu konunun gündemde kalacağını açık bir göstergesidir.

Bu sebepten, elinizdeki çalışmada son yirmi yılda giderek uluslararasılaşan Alevi sorununun ve hareketinin en önemli gündem maddelerinden cemevlerinin statüsü meselesi derinlemesine inceleniyor. Cemevlerinin statüsü meselesi sadece söz konusu statünün beraberinde getireceği mali kolaylıklar haricinde, siyasal ve hukuki yanlarıyla ele alınıyor ve çoğu zaman yapıldığının aksine teolojik bir çerçeve içerisinde hapsedilmiyor. Bu doğrultuda, ilk olarak Türkiye'de din-devlet ilişkileri çerçevesinde cemevlerinin statüsüne dair detaylar aktarılıyor ve açıkça görülen ayrımcılık durumu gerek istatistiki verilerle gerek cemevlerinin boğuşmak zorunda oldukları sorunlarla beraber aktarılıyor. Öte yandan, söz konusu sorunlarla uğraşırken denetim ve özgüven kazanan Alevi örgütlerinin mali kolaylıklar pahasına tanınma ve eşit muamele ilkelerinden taviz vermediğinin de altı çiziliyor. Daha sonrasında ise, cemevlerinin statüsü meselesinin kapsamlı ve Alevi örgütlerinin en somut talebi olarak tartışıldığı çalıştaylar süreci inceleniyor ve burada tartışmanın ve diyalogun sorunlu karakterine dair öğeler sıralanıyor. Resmi bakışı ve ana akım Sünni görüşü iyi resmeden çalıştay tartışmalarının, Alevi örgütlerinde siyasal bir çözüme dair kuşku ve devletin kurumlarına karşı güvensizliği artırdığı söylenebilir. Ulusal yargı mekanizmalarınca da desteklenen bu tıkanmanın aşılabilmesi için uluslararası yargı mekanizmalarının daha aktif kullanılacağını öngörmek bu anlamda zor değildir. Bu bağlamda, üçüncü bölümde, gerek siyasal otorite, gerek devlet kurumları ve gerekse de iç hukuk mekanizmaları aracılığı ile çözümsüzlüğe itilen statü sorununa dair AİHM içtihadı, farklı ülke örneklerinde görülen ayrımcılık kararlarına referansla tartışılıyor. Bu noktada AİHM perspektifinin öne çıkan öğeleri; çoğulculuk ilkesi, devletin tarafsızlığı ilkesi, tek yetkili merci altında toplanmaya zorlanmama, tanınma için yetkili dini makam onayını şart koşmama ve son olarak da keyfi devlet müdahalesinde bulunma ve tanımama gibi başlıklar altında inceleniyor. AİHM'nin beş maddede

özetlenebilecek ilkesel yaklaşımını temel alan bu bölüm, aynı zamanda Alevi Çalıştayları sürecinde ortaya konan sorunlu yaklaşımlara da eleştirel bir perspektif getirmeyi amaçlıyor. Bir sonraki bölümde ise, Türkiye’de din-devlet ilişkileri alanında görülen diğer sorunlar için de akılda tutulması önemli görülen bu perspektifin nihayetinde Türkiye’deki cemevlerinin statüsü kararlarına yansımaları iki farklı dava ışığında ele alınıyor. Türkiye’deki başta Yargıtay ve Danıştay olmak üzere en üst mercideki ulusal yargı kararlarına olumlu etkisi açısından AİHM yargıçlarının söz konusu davalardaki perspektifi, sonuç bölümünde altı çizilen haklar ve özgürlükler ve eşit vatandaşlık bağlamında konunun tartışılması için önemli görülmektedir.

Türkiye’de Cemevleri: Mevcut Sistemin Açmazları

Gerek Alevi siyasallaşmasının dinamiklerinde, gerekse kimlik ve tanınma taleplerinin merkezinde cemevleri sorununun yer aldığını görmek zor değil. Aynı zamanda söz konusu taleplere karşı geliştirilen ve devlet kurumlarının ve temsilcilerinin mevcut yaklaşımlarının sorunu çözmede en çok zorlandığı konu da cemevlerinin durumudur. Dolayısıyla da Türkiye’de din özgürlüğü anlamında hak ihlallerinin ve devlet-din ilişkilerinde görülen sorunlu kurgunun en önemli göstergelerinden biri olarak cemevleri konusu derinlemesine bir tartışmayı fazlasıyla hak ediyor.

78 milyonluk Türkiye nüfusunda net ve resmi bir bilgi olmamakla beraber yaklaşık olarak 12 milyon Alevi vatandaş olduğu çeşitli araştırmalar sonucu ortaya konmuştur ve nüfusun %15’lik bir kesimini oluşturan Alevilerin ibadet mekanı olarak benimsedikleri cemevlerinin sayısı İçişleri Bakanlığı verilerine göre 937’dir.³ Diyanet İşleri Başkanlığı’na (DİB, 2016) bağlı cami sayısı 2015 yılı itibariyle yaklaşık 86 bin 762’dir.⁴ Bu bağlamda yaklaşık 2015 itibariyle TÜİK verileri ışığında toplam nüfusun yaklaşık 79 milyon olduğu düşünülürse⁵ ve bu rakam içinde yaklaşık 12 milyon Alevi vatandaşı olduğu kabul edilip bir karşılaştırma yapılırsa, 13000 Alevi vatandaşa bir cemevi düşerken, cami açısından bu oran bir Sünni vatandaş için yaklaşık 772’dir. Yaklaşık 17 katlık bu fark, söz konusu cemevlerinin büyük bir çoğunluğunun Sivas ve Tokat’ta bulunan küçük mekanlar olduğu hesaba katılırsa ve cemevi olmayan toplam 31 il olduğu düşünülürse eşitsizliği net bir biçimde yansıtmaktadır. Ülke bazının yanısıra il düzeyinde bir analiz yapıldığında bu uçurum daha da artmaktadır. Örneğin İstanbul’da 64 cemevi (DİB rakamlarına göre 3117 cami bulunmaktadır) bulunurken, (Türkiye oranı dikkate alınarak) ilde yaklaşık 2,5 milyon Alevi vatandaşı olduğu varsayılırsa, 39 bin Alevi vatandaşa bir cemevi düştüğü anlamına gelmektedir. Benzer şekilde ve ilçe bazında bakılırsa eşitsizliğin daha da fazla derinleştiği görülür. Örneğin TÜİK 2014 rakamlarına göre 500 binin üzerinde kişinin yaşadığı Beyoğlu ve Şişli ilçelerinde Alevi vatandaşların hizmetinde olan tek bir cemevi bulunmaktadır.

Rakamlar itibariyle eşitsizliğin yansıdığı bir diğer husus ise DİB tarafından tahsis edilen kadrolarda görülmektedir. 2015 yılı itibariyle DİB resmi sayfasında yer alan verilere bakılırsa kurumun 120 bine yakın kadrosu bulunmaktadır ve bu rakamın içerisinde cemevlerine tahsis edilen tek bir kadro bulunmamaktadır. 2015 bütçesi 6 milyar TL'ye yaklaşan DİB (2016), cemevlerine söz konusu bütçeden herhangi bir kaynak tahsisi de yapmamaktadır. Bu bağlamda mevcut durumda cemevlerinin gerek cumhuriyetçi vatandaşlık felsefesinin, gerek uluslararası hukukun ve anayasamızın en önemli temalarından biri olan eşit muamele ilkesine aykırı bir tutumla karşı karşıya olduğu olgusal olarak açıktır.

Din hizmetleri alanına devlet müdahalesi meselesine daha detaylı baktığımızda, dünyada dini topluluklar ile devlet arasında hiçbir mali ilişkinin bulunmadığı örnekleri nadiren görmekteyiz. Çoğu zaman devlet yardımlarından, özel vergilendirme ve muafiyet uygulamalarına ve dini nitelikte sayılabilecek kimi hizmetlerin kamu tarafından finansmanına uzanan farklı yöntemler mevcuttur. Bu bağlamda farklı ülke pratiklerine bakıldığında devletlerin dini özgürlükler ve hizmetler alanında farklı düzeylerde bir kolaylaştırıcılık rolü oynadığı açıkça görülebilir. Konumuz bağlamında ve özellikle Avrupa Birliği ülkelerinde cemevlerinin yasal statüsüne dair yakın dönemde önemli gelişmeler yaşanmıştır ve Avrupa Alevilerinin siyasallaşma ve hak taleplerinin sonucu olarak tanınma-yardım pratiklerinde hızlı kazanımlar elde edilmeye başlanmıştır. Bir örnek vermek gerekirse, Almanya'da 1989'da kaleme alınan Alevi Manifestosu⁶ ile başlayan ve *Hak Eşitliği Antlaşması* ile sonuçlanan süreçte, Alevi örgütleri de (Almanya Alevi Birlikleri Federasyonu-AABF ve Avrupa Alevi Birlikleri Konfederasyonu-AABK) diğer İslami dernekler gibi bu hak eşitliği statüsü altında önemli hakları son dönemde kazanmıştır. Din özgürlüğüne saygı duyulması ve ayrımcılığın oluşmaması gibi kriterler (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 9. ve 14. Maddeleri), ortaya çıkan sorunların çözümünde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından esas alınmaktadır. Mahkeme'nin bu durumlara ilişkin yerleşik içtihadı aşağıda detaylı şekilde ele alındığında, uygulamalardaki farklılıkların nasıl bir çerçeveye içerisinde değerlendirildiği açıkça görülebilecektir.

Türkiye örneğinde bakıldığında, öncelikle devletin dini alana müdahalesinin yoğun olduğu (Grim ve Finke, 2006) görülmektedir. Toplam regülasyon endeksinde Türkiye, Suudi Arabistan ve İran ile yarışmaktadır ve AB içerisinde birinci sıradadır.⁷ Konumuz bağlamında ibadethaneler için söz konusu müdahale 1924'te kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı'nda cisimleşmiştir ve DİB bu alanda giderek artan yetkisi ile tek egemen kurum olarak yükselmiştir. 28 Şubat sürecini takiben 1998 yılında yapılan düzenlemelerle cami ve mescitlerin yönetimi DİB'e devredilmiş, Başkanlığın yapısı giderek büyümüş, kamu kaynaklarından aldığı pay artmıştır (Gözaydın, 2016). Öte yandan daha sonra Avrupa İnsan Hakları

Mahkemesi kararları bağlamında tartışacağımız üzere, Başkanlığın kaynak tahsisinde çoğunlukla Sünni-Hanefi inanç grubuna bir mali avantaj ya da yardım sağladığı açıkça görülmektedir. Bu anlamda, DİB hizmetlerinin genel bütçe içerisinde karşılanması ve bütçesinin 4'te 3'ünden fazla kısmının (2014 yılı bütçe ödeneğine bakıldığında) başta camiler olmak üzere personel giderlerine harcanması⁸ ise zaman içerisinde bir diğer eleştiri konusu olmuştur.

Elbette cemevlerinin hukuken ibadethane statüsüne kavuşması sadece bu tür bir statünün beraberinde getireceği vergi avantajları, temel elektrik, su gibi giderlerin kamu kaynaklarıyla giderilmesi anlamında önemli değildir. Ayrımcılık tartışmalarına konu olarak en önemli örneklerden birinde, Sultangazi Pir Sultan Abdal Cemevi'nin imara uygun yapılmadığı gerekçesiyle Cemevi Dernek Başkanı'nın (Zeynal Odabaş) ve yöneticilerinin yargılanmasına 2011 yılından bu yana devam edildiği görülmektedir ve en son Mayıs 2016'da Gaziosmanpaşa Adliyesi 2. Sulh Ceza Mahkemesi'nde görülen dava Ekim ayına ertelenmiştir.⁹ İmar Kanunu çerçevesinde arazi tahsisi konusunda ciddi sorunlar yaşandığını gösteren bu örnek, aynı zamanda imar planlarında cemevlerinin yerinin özellikle belirtilmemesi şeklinde de kendini gösteriyor. Şehir planlarında belediyeler sadece cami ve mescitler için yer ayırmaya devam etmektedir.¹⁰ Cami dışındaki ibadet yerleri için belediyelere yapılan başvurulara, imar planlarında camiler dışında diğer dinî mekanlar için alan bulunmadığı yönünde yanıt verilmektedir. Özellikle kentsel dönüşüm tartışmalarının yoğunlaştığı bu dönemde imar sorunlarının çözülmesi ciddi bir önem arz ediyor. Sadece imar planlarında yer belirtilmemesi ve yeni cemevlerinin açılmasındaki arazi sorunları değil, mevcut cemevlerinin bazılarının İstanbul'da mahalle aralarına sıkışmış olması, hizmetlerin de etkin ve sağlıklı görülmesine engel olan bir boyutun olduğunu gösteriyor. Ayrıca belirtmek gerekir ki, hazine arazisi üzerinde bulunan kimi cemevleri de yasal olarak işgalci görülmektedir (örnek olarak 2012 yılında Didim'de yaşanan tartışma verilebilir)¹¹ ve kentsel dönüşüm projelerinde cemevlerinin arazi ve imar sorunlarının ne yönde çözüleceğine dair bir belirsizlik sürmektedir. Bu durum da her dönemde ve ölçekte siyasi otoritelerin cemevlerine müdahale olasılığını açık hale getiriyor. Daha sonra detaylı tartışacağımız hukuki tanınma ekseninde bir gelişmenin, İmar Kanunu kaynaklı sorunları da ortadan kaldıracığı açıktır.

Hukuki statünün eksikliğinin sebep olduğu somut sorunlar ya da bu statünün kazanılmasının beraberinde getireceği mali faydalar haricinde, belirtmek gerekir ki hukuki statü verilmese de cemevi bir ibadet mekanıdır ve söz konusu statü eksikliği beraberinde getirdiği tüm mali sorunlara rağmen ibadete engel değildir. Tüm mali sorunları ve imar problemlerine rağmen, cemevleri aktif bir şekilde faaliyet göstermektedir. Cemevlerinde verilen hizmetlerin

önemli bir bölümünün (cem hizmetinin görülmesi, cenazelerin kaldırılması) vatandaşların bağışları ile karşılandığını da belirtmek gerekmektedir. Açıkçası zaman içerisinde cemevlerinin içinde buldukları zorlu koşullara alıştıklarını ve bunu aşmak için örgütsel kapasitelerini geliştirdikleri de gözlemlenmektedir. Çok yaygın ve kapsamlı bağış çalışmaları yapan cemevlerinin bağlı bulunduğu dernek ya da vakıflar bir şekilde mali sorunları kısmen de olsa aşmayı başarmışlardır. Her ne kadar hem hizmet kapasitelerini artırma hem de Alevi inancını gelecek kuşaklara aktarma anlamında ciddi bir sorun olarak mali problemlerin ağırlığı hissedilse de, mevcut cemevleri kimi zaman bağışlar kimi zaman da belediyelerin yardımıyla var olmaya çalışmaktadır.¹² Bu sebepten özellikle 2009 Haziran-2010 Ocak ayları arasında 7 toplantıda gerçekleşen Alevi Çalıştayları'nda ilgili örgütlerin dile getirdiği üzere¹³, cemevlerinin yasal statüye sahip olması talebi, dini tanınma taleplerinden bağımsız değerlendirilemeyecek ve sadece cemevlerinin mevcut statüsünden kaynaklanan ihtiyaçlarının giderilmesi meselesine indirgenemeyecek durumdadır.

Kısacası, yasal statü talepleri sadece mali sorunlar bağlamında gündeme gelen bir konu değildir. Yakın bir zamanda gerçekleştirdiğimiz ve sorunsalı ve sonuçları bu makale kapsamında aktarmayacağımız ve başka bir yazının konusu olan saha çalışmalarımız göstermektedir ki mevcut 937 cem evine faaliyet gösterebilmesi için gerekli olan rakam (yıllık yaklaşık 100 milyon TL gibi bir ödenek) toplam 2015 DİB bütçesinin %2'sine dahi denk gelmemektedir. Bu durum da belirttiğimiz üzere meselenin mali kaynaklarla ilgili sınırlarla alakalı olmadığını açık bir göstergesidir. Keza hukuki tanınma söz konusu olmadan sağlanacak kısmi mali kaynaklar, örgütsel ve elbette ki teolojik özerklik konusundaki kaygılara da cevap vermeyecektir. Özetle, ibadethane olarak tanınma bu gibi ekonomik kaygıların ötesinde bir kimlik sorunu olarak ciddi önem taşımaktadır. İbadethane statüsü verilmediği sürece, mali kolaylıkların bir anlam ifade etmediği Çalıştaylar süresince Alevi örgütleri tarafından defalarca kez ifade edilmiştir. Keza Aleviler açısından teolojik meşruiyet, beraberinde eşit muamelenin ve saygının da önünü açacaktır ve kapsamlı ayrımcılığın da azalması bağlamında önemlidir.

Bu bağlamda gerek temel insan haklarının ilkeleri gerekse de vatandaşlık hukukunun gerekleri açısından söz konusu tanınma mali kolaylığın ötesinde bir kazanım getirecektir. Tanınma aynı zamanda bir siyasal özne olarak Aleviliğin canlanmasında, yönetime katılmasında, sorunlarını çözme bağlamında örgütlülük kapasitesinin artmasında da etkili olacaktır. Hukuki ve mali sorunların tanınma sayesinde bertaraf edilmesi, beraberinde kuşkusuz Alevi kimliğinin tanıtılması, yaşatılması ve özgürce yaşanması için de sağlıklı bir atmosferi yaratacaktır. Din ve vicdan özgürlüğünün en önemli öğelerinden biri

olarak dini kimliğin özgürce yaşanması ve kuşaklara aktarım yoluyla yaşatılması açısından tanınma önem arz etmektedir. Bu sebepten başlıca Alevi örgütleri statü meselesini salt bir mali kazanım çerçevesinde ele almamakta ve yukarıda ifade edilen çerçevenin bir gereği olarak görmektedir diyebiliriz.

Özetle, cemevlerinin yukarıda belirtilen çerçeve dışında, cami, kilise, sinagog gibi diğer ibadet merkezlerine benzer şekilde ibadethane olarak halen tanınmamasının açık bir ayrımcılık yarattığı yönünde eleştiriler bulunmaktadır. Özellikle cemevlerinin ibadet yeri statüsü elde etmek için yaptıkları başvuruların reddedilmesinin temel gerekçelerinden biri olarak, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görüşünün alınması çok önemli bir soruna işaret etmektedir. 2004 yılında kurulan Çankaya Cemevi Yaptırma Derneği ile ilgili İçişleri Bakanlığı Dernekler Başkanlığı, hukuksal temel açısından sorunlu bir uygulama ile cemevlerinin durumu hakkında DİB'den görüş istemiştir (Şirin vd., 2016). 17 Aralık 2004 tarihinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın İçişleri Bakanlığı'na 1773 sayılı yazısıyla ilettiği "İslam'ın bir alt yorumu olan Aleviliğin İslam'ın ortak ibadet yerleri olan 'cami ve mescit'ler dışında ayrı bir ibadet yerinin olmayacağı, belirtilen sebeplerle, Cemevi ve benzeri yerlerin ibadet yeri kapsamında değerlendirilmesine imkan bulunmadığı" yönündeki görüşünün temel alınması açık bir şekilde bir devlet kurumunun söz konusu ayrımcılığı onadığı şeklinde değerlendirilebilir.¹⁴ Bu ve benzeri gerekçelerin ise aşağıda daha ayrıntılı bir biçimde tartışılacağı gibi özellikle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından değerlendirilen davalarda geçersiz bulunduğunu burada belirtmek yararlı olacaktır. Ayrıca benzer bir yaklaşım söz konusu Çankaya Cemevi Yaptırma Derneği hakkında açılan kapatma davasında lehte ve bağlayıcı kararlar alan Yargıtay Hukuk Genel Kurulu (Yargıtay 7. Hukuk Dairesi derneğin kaptılması yönünde bir karar almıştı) ve Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu kararlarında da bulunmaktadır ve konu yine AİHM çerçevesine referansla ele alınmaktadır. AİHM'in benzer davalardaki kararlarında ifade edilen görüşler ve yerleşik içtihadı, Alevi vatandaşların ayrımcılığa ve dini özgürlük kısıtlamasına maruz kaldığı yönünde kararlar alması sonucunu doğurmaktadır. Söz konu AİHM çerçevesine geçmeden önce, çalışmanın ikinci kısmında sadece hukuki bağlamın değil meselenin siyaseten nasıl ele alındığının en açık örneği olarak Alevi Çalıştayları'nda cemevleri tartışmasına bakmak faydalı olacaktır.

Öncesi ve Sonrası ile Alevi Çalıştayları'nda Cemevleri Tartışması

Yukarıda belirtildiği üzere cemevlerinin hukuki statüsü meselesi Alevi örgütlerinin neredeyse tamamı tarafından en net bir biçimde dile getirilen konuların başında gelmektedir. İktidarının ilk döneminde konuya dair suskunluğunu koruyan hükümet (Soner ve Toktaş, 2011), 2007 itibarıyla gerek Alevi vatandaşlarının yurtiçinde ve yurtdışında örgütlü mücadelesinin, gerek

Avrupa Birliği adaylık sürecinde ve özellikle İlerleme Raporlarında din ve vicdan özgürlüğü ihlalleri bağlamında konunun gündeme gelmesi ve AİHM'ne yapılan başvuruların sayısındaki artış sebebiyle demokratik açılım paketlerine nihayet Alevi meselesini ekledi. Bu doğrultuda, kamuoyunda Alevi Açılımı adıyla bilinen süreç başlamış ve 2009 Haziran ve 2010 Ocak ayları arasında "çalıştay" adı verilen yedi toplantı gerçekleştirilmiştir. Konumuz açısından Alevi Çalıştayları'na odaklanmanın önemi,¹⁵ bu süreçte ortaya çıkan gerek yönetsel gerek ilkesel sorunların cemevleri meselesinde tıkanmanın anlaşılmasına ışık tutacak nitelikte olmasıdır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki, diğer demokratik açılım süreçlerine bakıldığında Çalıştaylar yoluyla tartışma alışıldık bir yöntem değildi ve hükümet bu yöntemi ortaya çıkacak "yol haritası" için önemli bulduğuna işaret ediyordu. Çalıştaylar öncesinde 2007 yılında o dönem AKP İstanbul milletvekili olan Reha Çamurođlu tarafından dile getirilen cemevlerinin statüsü meselesinin altı çizilmeye başlanmıştı ve bu yönde "çözüm odaklı" bir yaklaşımın gerekliliği vurgulanmıştı (Bozkurt, 2007). Bu sebepten çalıştaylara karşı belli önyargıları bulunsa da¹⁶ Alevi örgütlerinin gereken ilgiyi gösterdiğini söylemek mümkündür. Öte yandan birazdan sıralayacağımız yönetsel ve ilkesel sorunlar çalıştaylara damgasını vuracaktı. İlk olarak çalıştayların katılımcı profiline baktığımızda 1. ve 7. Çalıştay haricinde Alevi örgütlerinin katılımı eksik kalmıştı ve toplantılara kimlerin nasıl çağırılacağına dair bir danışma sürecinin gerçekleşmemesi ciddi bir sorun olarak belirdi. Başta Avrupa'daki Alevi örgütleri olmak üzere toplantılara çağırılmayan örgütler de bulunmaktaydı. Katılımcı kompozisyonuna bakıldığında da "toplumun farklı ve geniş kesimlerinin" sürece katılımının önemli olduğu vurgusu yapılırken konunun esas muhataplarının zamanla devre dışı kalması önemli bir sorun olarak beliriyordu.

Binlerce sayfalık çalıştay raporları incelendiğinde ise, hükümet kanadının, iddia ettiği üzere tartışmada tarafsız bir hakem rolünü oynamadığı açıkça görülmekteydi. Hükümet kanadının sürekli olarak "yavaş ve dikkatli adımlar" atılması ve "herkesi tatmin edecek bir yol haritası" çıkarma gerekliliğini vurgulaması; Alevi örgütlerini, hak taleplerini ifade etmek ve çözüm önerilerini sıralamaktan ziyade, savunmacı bir çerçeveye ve farklı grupları "ikna etmesi" (7. Çalıştay: 427) gereken bir pozisyona sıkıştırıyordu. Diyalogun adil temelini sarsacak bu sorunlu yaklaşım, konunun siyasi ve hukuki yanlarından ziyade teolojik tartışmaların belirleyici ağırlıkta olmasına sebebiyet veriyordu.

Özellikle cemevlerinin statüsüne dair tartışmalara bakıldığında ise, Aleviliğin İslam içerisindeki konumundan (1. Çalıştay: 225; 6. Çalıştay: 114), İslam'ın meşru ve kabul gören ibadet yerinin cami olduğuna (3. Çalıştay: 175) ve

cemevlerinin ibadethane olarak sayılıp sayılmayacağına kadar varan ifadelerin sıklığı açıkça görülmekteydi. Kısacası Alevi örgütleri eşitlikçi olmayan bir “üst dilin” yönlendirdiği bir nevi “teolojik teste” tabi tutuluyor ve kendilerini topluma nasıl “ifade” edeceklerinin anlatılması bekleniyordu. Gözlemlenen bir diğer sorun ise, cemevlerinin statüsü ile ilgili olası bir gelişmenin diğer inanç gruplarının da bu yöndeki taleplerini tırmandıracağı yönündeki “eşit vatandaşlık”, “haklar ve özgürlükler” perspektifinden uzak bakıştı. Cemevleri bağlamında bu bakış, aynı zamanda monist ve güvenlikçi bir yaklaşımla “İslam’ın özünün” ve “inançta birliğin” (7. Çalıştay: 462 ve 5. Çalıştay: 118) bozulacağına dair kaygıları içeriyordu.

Tartışmalarda gözlemlediğimiz bir diğer sorun ise, son 20 yıldaki canlanmanın bir sonucu olarak 2002 yılında 1000’den fazla Alevi örgütleri temsilcisinin temel talepler bağlamındaki tartışmalarda sergilediği uzlaşının yok sayılmasıdır. Talepler bakımından birlik olmadığı ve taleplerin “fazla idealist” ve “ütopik” olduğu vurgusuna sonuç raporunda yer veriliyordu (Sonuç Raporu: 86). Cemevlerinin statüsüne ilişkin tartışmada dikkati çeken bir başka husus da, cem evinin “yeni” bir yapı olarak görülmesi (2. Çalıştay: 92) ve her ne kadar 1990’larla birlikte görünürlükleri artsa da yüzyıllardır süregelen inanç pratiğindeki sürekliliğin (2. Çalıştay: 135) göz ardı edilmesiydi. Bunun sonucu olarak da, cemevleri ile ilgili talepler “yapay” ya da “sonradan yaratılmış” olarak görülüyordu. Hatta ve hatta, hem tartışmalarda hem de çalıştayların nihai raporunda görüldüğü üzere, başta cemevlerinin statüsü olmak üzere farklı taleplerin siyaseten angaje ve ideolojik bir yaklaşımla dile getirildiği (Sonuç Raporu: 44, 49 ve 75) eleştirisi yapılıyordu. Özetle Alevilerin hak talepleri ekseninde siyasallaşması bir sorun olarak görülüyordu.

Çalıştaylar sürecinin sonuçlarına baktığımızda ise, Alevilerin devlet ve kurumlarına dair güvensizlik duygularını onaracak ve eşit yurttaşlığın tesis edilmesini sağlayacak bir fırsat kaçırılmıştır ve aksine Alevi toplumunda var olan kaygılar ve önyargılar derinleştirilmiştir diyebiliriz. Hatta ve hatta, giriş bölümünde de belirtildiği üzere, 14 Ocak 2010 tarihinde, son (7.) çalıştay öncesindeki Alevi İnanç Rehberleri Çalışma Yemeği’nde söz alan ve cemevlerinin tanınması yönünde görüş birliği içerisinde konuşan Alevi dedelerine (yaklaşık 25 dede katılımcı) cevaben, çalıştaylardan sorumlu bakan Faruk Çelik’in ifadesiyle “Cemevlerinin statüsü derinlemesine tartışıldı, mutlak suretle bir statü verilmesi yönünde bir görüş var. Bu konu ötelenemez anlayışına sahip, ittifak edilmiş anlayış” (Devlet Bakanlığı, 2010: 107) sözleri havada kalmış, çalıştayların nihai raporunda bu konuda hangi adımların atılacağı belirsiz kalmıştır diyebiliriz. Açıkça söylemek gerekirse, cemevinin statüsü bir yana, nihai çalıştay raporunda cem pratiğinin bir ibadet olduğu da reddedilmektedir

ve tam da bu nedenle sorunun çözümüne yönelik olarak raporun somut önerilerde bulunması beklenemezdi sonucuna varılabilir. Bu sürecin sonrasında 2013 Demokratikleşme Paketinde bu yönde bir gelişme de görülmemiştir ve hatta çözüme dair hükümet programlarında yer verilen “geleneksel irfan merkezlerine ve cemevlerine statü tanıyacağız” (64. Hükümet Programı, 2015: 20) vaadi halen masada durmaktadır.

Sonuç olarak ortaya çıkan böylesi bir tıkanmanın aşılabilmesi için, Alevi örgütlerinin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi başta olmak üzere yurtdışındaki platformlarda hak arayışına yoğun bir şekilde girdiklerini gözlemek mümkündür. Bu arayışın Alevi vatandaşların haklılık iddialarının güçlenmesinde ve taleplerinin meşruiyet kazanmasında önemli bir rol oynayabileceği görüşü hâkimdir. Bu durumu son dönemde Yargıtay’ın, AİHM’ne referansla, cemevi inşa etmek üzere dernek kurulabileceği yönündeki onama kararı açıkça doğrulamaktadır.¹⁷ O sebepten aşağıda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları çerçevesinde, cemevlerinin sorunlarına dair taleplerin nasıl bir yaklaşımla ele alındığı tartışılacaktır.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihadında Din Özgürlüğü İhlali ve Din Temelli Ayrımcılık

Bu kısımdaki tartışmamızda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin din özgürlüğü ihlali ve din temelli ayrımcılık iddialarına ilişkin kimi davalardaki emsal kararları ışığında Mahkeme’nin bu konudaki yerleşik içtihadını inceleyeceğiz. Böylesi bir inceleme Alevi vatandaşların hak arayışlarında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne yaptıkları başvuruların özellikle cemevleri konusundaki olası yansımaları hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin özellikle düşünce, vicdan ve din özgürlüğünü koruma altına alan 9. maddesinin ve ayrımcılığı yasaklayan 14. maddesinin ihlal edildiği yönündeki şikâyetleri değerlendiren Mahkeme’nin geçmişte aldığı kararlar ışığında, Alevi vatandaşların ve dolayısıyla hükümetin ne tür hükümlerle karşılaşabileceği konusunda bir fikir oluşturmak mümkün olacaktır.

Din özgürlüğü ihlali ve din temelli ayrımcılık konularında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihadında sıkça atıfta bulunulan ve aşağıdaki detaylı tartışmamızda zikredeceğimiz temel önemdeki davaları¹⁸ burada kısaca özetleyerek başlamak aydınlatıcı olacaktır:

Yehova’nın Şahitleri topluluğunun Girit adasında dini makamlardan ve Eğitim ve Din İşleri Bakanlığı’ndan izin almadan ibadethane açması nedeniyle verilen cezaya ilişkin olarak *Manoussakis ve diğerleri / Yunanistan* (1996) davası;

Batı Trakya'daki Gümölcine bölgesi müftüsünün vefatı sonrasında bölge müftülüğüne bağlı camilerdeki cemaat tarafından seçilen İbrahim Şerif'in Yunan Hükümeti tarafından tanınmayarak, o bölgeye başka bir müftü atanması ve Şerif'in 'yetkili bir din adamı' gibi davranmaya devam ederek makam gaspı yaptığı gerekçesiyle ceza almasına ilişkin Şerif / Yunanistan (2000) davası;

Bulgaristan'da komünist rejim sonrası seçilen ilk hükümet tarafından yeni Baş Müftü olarak Fikri Salih Hasan'ın (cemaat içi seçim sonrası) atanmasını takiben iktidara gelen Sosyalist Parti tarafından bir önceki Baş Müftünün (Nedim Gendzhev) eski görevine yeniden atanması. Fikri Salih Hasan'ın çok kereler cemaat tarafından seçilmesine rağmen Bulgaristan Hükümeti'nin bir dini topluluk için sadece bir resmi temsilci olabileceği iddiasıyla Hasan'ı Müftü olarak tanımamasına ilişkin *Hasan ve Chaush / Bulgaristan* (2000) davası;

Moldova Ortodoks Kilisesi'nden ayrılarak Bessarabia Metropolitan Kilisesi adı altında yeni bir Ortodoks Kilisesi kurma başvurusunun, Moldova hükümeti tarafından ortodoks nüfusun ihtiyaçlarını giderecek mevcut bir Kilise bulunduğu gerekçesiyle reddine ilişkin *Bessarabia Metropolitan Kilisesi ve diğerleri / Moldova* (2002) davası;

Avusturya'da Yehova'nın Şahitlerinden oluşan bir grubun tüzel kişilik statüsü başvurusunun uzun süre yanıtlanmaması ve sonrasında da önemli hak ve imtiyazlar içeren 'dini topluluk' statüsü değil, devletin müdahalesine ve kontrolüne daha açık, kayıtlı 'dini cemaat' statüsünün verilmesine ilişkin *Religionsgemeinschaft Der Zeugen Jehovas (Yehova'nın Şahitleri Topluluğu) ve diğerleri / Avusturya* (2008) davası.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi din özgürlüğü ihlali ya da dini inanç temelli ayrımcılık iddiaları içeren davalardaki kararlarında giderek belirginleşen bir içtihat oluşturmuştur. Bu içtihat ise (a) 'düşünce, vicdan ve din özgürlüğü', (b) 'demokratik toplum' anlayışı ve (c) 'çoğulculuk' arasındaki sarsılmaz ilişkiyi vurgulayan üçlü bir sacayağı üzerinde şekillenmektedir. Kısaca belirtmek gerekirse, Mahkeme'nin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin din özgürlüğünü koruyan 9. maddesini yorumlayış şekli öncelikle düşünce, vicdan ve din özgürlüğünün demokratik toplumların önemli 'temellerinden' birisi olduğu saptaması üzerine kurulmuştur. Mahkeme'ye göre demokrasi 'yüzyıllar süren zorlu bir çaba sonucu' kazanılmıştır ve bu açıdan değerlendirildiğinde 'çoğulculuk' da demokratik toplumun 'ayrılmaz bir parçasıdır' (*indissociable*). Bu yüzden, demokratik toplumlarda devletin ve yetkili makamların, çoğulculuğun korunması yönünde önemli sorumlulukları bulunmaktadır. Benzer şekilde, çoğulculuğun varlığını sürdürebilmesi özellikle de düşünce ve din özgürlüğünün

korunmasına 'bağlı olduğundan' (*depends on it*), Mahkeme açısından devletler bu özgürlüğün korunması konusunda önemli yükümlülükler taşımaktadır.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin ilgili yerleşik içtihadının önemli bileşenlerini ve bunlara bağlı olarak şekillenen yargılarını Mahkeme'nin kimi örnek kararları ışığında daha detaylı incelemek gerekmektedir. Bu bağlamda da tartışmayı belirtilen şu başlıklar altında sınıflandırarak yürütmek aydınlatıcı olacaktır: (i) çoğulculuk (*pluralism*); (ii) devletin tarafsızlığı ilkesi (*duty of impartiality and neutrality of the State*); (iii) tek yetkili merci altında toplanmaya zorlanmak (*unified leadership*); (iv) tanınma için yetkili dini makam onayının şart koşulması (*authorisation*); (v) keyfi devlet müdahalesine maruz kalmak ve tanınma (*arbitrary intervention - recognition*). Öncelikle de, Mahkeme'nin sık sık demokratik toplumun 'ayrılmaz bir parçası' şeklinde nitelendirdiği ve ilgili her kararında atıfta bulunduğu 'çoğulculuk' hakkındaki saptamaları ele alınarak başlanmalıdır.

Çoğulculuk (Pluralism)

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin çoğulculuk ile ilgili yaklaşımında en belirgin yönlerden bir tanesi, çoğulculuğa atfettiği ahlaki değerle uyumlu bir şekilde, toplumsal bir olgu olarak çoğulculuğun korunmasına verdiği önemdir. Öncelikle Mahkeme, çoğulculuğun toplumsal olarak yönetilmesi zor sonuçlar yaratabileceğini kabul etmektedir. Ülke içerisinde görüş, kimlik, inanç vb. temelli birbirleriyle kimi zaman derin karşıtlıklar yaşayan farklı toplulukların bulunması kuşkusuz önemli gerilimlere yol açabilecektir. Fakat Mahkeme'ye göre, bu tür gerilimlerin yaratabileceği yönetsel zorluklara rağmen çoğulculuktan taviz verilmemelidir. Zira çoğulculuk demokratik düzenin vazgeçilemez bir unsurudur ve devletlerin temel yükümlülüklerinden birisi de bu düzeni korumak için hoşgörü ortamının varlığını sağlamaktır. Şerif / Yunanistan kararında ifade edildiği gibi, farklılıkların ya da karşıtlıkların toplumsal gerilim yaratması halinde 'yetkili makamların üzerine düşen görev, çoğulculuğu ortadan kaldırarak gerilimin kökenini yok etmek değil, rekabet halindeki toplulukların birbirlerini hoşgörmesini sağlamaktır' (§53).¹⁹

Benzer şekilde, Mahkeme'nin Manoussakis / Yunanistan (§47) ve Bessarabia Kilisesi / Moldova (§123) kararlarında belirttiği, fakat en açık ifadesiyle nüfus cüzdanlarından din hanesinin kaldırılmasına hükmettiği Sinan Işık / Türkiye (2010) davasında dile getirdiği gibi, demokratik bir toplumda devlet, çoğulculuğun, özellikle de dini çoğulculuğun 'teminatdır' (*ultimate guarantor*). Dolayısıyla da bu konumu nedeniyle devlet, toplum içerisindeki farklı topluluklardan 'herhangi bir kısmına iltimas gösteren uygulamaları' benimsemek yerine, 'çatışan grupların birbirlerini hoşgörmesini sağlamakla'

mükelleftir (§45). Aşağıda tartışacağımız gibi, bu aynı zamanda ‘devletin tarafsızlığı’ ilkesinin de bir gereğidir.

Ayrıca Mahkeme çoğulculuğun tarihsel olarak belki de en temel bileşenlerinden birisi olan din özgürlüğünün, dini toplulukların barış içerisinde, ‘devletin keyfi müdahalesinden’ uzak bir şekilde faaliyetlerini sürdürebilme beklentisini de içerdiğini düşünmektedir. Dolayısıyla devlet, çoğulculuğun teminatı olma özelliğine sahip çıkarken, aynı zamanda yasal altyapının da ‘keyfi müdahalelere’ izin vermeyecek bir şekilde oluşmasını sağlamakla yükümlüdür. İlerleyen tartışmamızda özellikle de ‘yasal tanıma’ya ilişkin olarak ele alacağımız gibi, dini toplulukların barış içerisinde inançlarını yaşayabilmeleri toplumsal hoşgörü ortamının varlığı kadar, yetkili makamların keyfi müdahalelerine açık olmamayı da gerektirir. Zira Hasan ve Chaush / Bulgaristan kararında dile getirildiği gibi ‘dini toplulukların bağımsız bir şekilde varlıklarını sürdürebilmeleri demokratik bir toplumda çoğulculuğun vazgeçilemez bir ögesidir ve 9. maddenin (düşünce, vicdan ve din özgürlüğü) sağladığı korumanın merkezindedir’ (§62).

Devletin Tarafsızlığı İlkesi (Duty of Impartiality and Neutrality of the State)

Demokratik toplumlarda çoğulculuğun korunması sorumluluğu bulunan devletin, bu yükümlülüğünü yerine getirebilmesi aynı zamanda birbirleriyle rekabet içerisinde olan, kimi zaman da çatışan topluluklar arasında tarafsız kalmasıyla mümkündür. Alevi vatandaşların şikayetlerini çok yakından ilgilendiren ve Mahkeme’nin din özgürlüğü içerikli davalardaki içtihadının önemli bir yapı taşı oluşturan ‘devletin tarafsızlığı ilkesi’, devletin dini inançlar hakkında herhangi bir yargıda bulunmamasını şart koşar. Bessarabia Kilisesi / Moldova kararında da belirtildiği gibi, devletin tarafsızlığı ilkesi, özellikle de ‘dini inançların meşruiyetinin değerlendirilmesi konusunda devletin herhangi bir yetkiye sahip olmasını’ engeller (§123). Zira hem zikredilen kararın 117 numaralı paragrafında, hem de daha önceki Hasan ve Chaush / Bulgaristan (§78) kararında dile getirildiği gibi, yetkili makamların vatandaşların din alanındaki faaliyetlerinde tarafsız kalması gerekliliği, ‘dini inançlar ve bu inançların ifade edilme şekillerinin meşruiyetiyle ilgili olarak devletin herhangi bir takdir hakkına sahip bulunmadığı’ yargısını içerir. Dolayısıyla açıktır ki Mahkeme’nin içtihadına göre devlet, tarafsızlığı gereği, herhangi bir dini inancın doğruluğu, özgünlüğü ya da meşru olup olmadığı konusunda değerlendirme yapma ve karar verme yetkisine sahip değildir.

‘Devletin tarafsızlığı ilkesi’ başka bir açıdan da dini toplulukların devletle ilişkileri dikkate alındığında büyük önem taşır. Özellikle de Yehova’nın Şahitleri Topluluğu / Avusturya davasında bu ilkenin yorumlanması buradaki tartışmamız açısından özel öneme sahiptir. Sözünü ettiğimiz karara göre devlet, eğer herhangi bir dini

topluluğa çeşitli imkanlar, imtiyazlar ya da muafiyetler sağlıyorsa, tarafsızlığın bir gereği olarak, diğer topluluklara da bu imkanlardan yararlanma fırsatını adil ve objektif bir şekilde sunmakla yükümlüdür (§92). Mahkeme, kararda öncelikle devletlerin dini topluluklara herhangi bir şekilde (maddi) imkanlar ve imtiyazlar sunmak zorunda olmadığını kabul eder. Avrupa ülkelerinde değişiklik gösteren yaygın pratikler bu konuda tek bir yöntemin belirlenmesinin gerekli olmadığını gösteresidir. Ancak, Mahkeme'ye göre eğer bir ülkede devlet tarafından kimi inanç gruplarına herhangi bir konuda ayrıcalıklar tanınıyor ya da ek haklar veriliyorsa, tarafsızlık adına bu olanakların diğer gruplara da açık olması gerekmektedir. Şüphesiz bu imkanlara başvuru hakkının bulunması, her bir talebin karşılanması gerektiği anlamına gelmemektedir. Fakat, farklı uygulamaların objektif ve makul bir gerekçesinin olmaması, bu konuda ayrımcılık yapıldığı anlamına gelir ve dolayısıyla Sözleşme'nin 14. maddesinin (hak ve özgürlüklerden yararlanmanın hiçbir ayrımcılık gözetilmeksizin sağlanması) ihlalidir (§96). Yehova'nın Şahitleri Topluluğu / Avusturya davasında Mahkeme, sözü edilen inanç grubuna ek haklar ve imkanlar sağlayan statünün verilmemesinin haklı bir gerekçeye dayanmadığı yargısıyla Avusturya hükümetinin farklı inanç grupları arasında tarafsız davranmadığı ve dolayısıyla ayrımcılık yaptığına hükmetmiştir (§99).

Tek Yetkili Mercî Altında Toplanmaya Zorlanmak (Unified Leadership)

Yunan Hükümetinin, Gümölcine bölgesinde cemaat tarafından müftü seçilen İbrahim Şerif'i tanımayarak, başka bir din görevlisini Bölge Müftüsü olarak ataması sonrasında İbrahim Şerif'in 'yetkili bir din adamı' gibi faaliyetlerini sürdürmesinin cezalandırılmasına ilişkin Şerif / Yunanistan davası, Mahkeme'nin bölünmüş inanç grupları arasındaki ayrılıklarda devletin tutumuyla ilgili olarak emsal kararlarından birisidir. Bulgaristan Hükümetinin Fikri Salih Hasan'ı müftü olarak tanımaması (Hasan ve Çavuş / Bulgaristan) ve Moldova Hükümetinin Ortodoks Kilisesi'nden ayrılan bir grup din adamı tarafından kurulan Bessarabia Metropolitan Kilisesi'ni tanımamasına (Bessarabia Kilisesi / Moldova) ilişkin kararlarda da zikredilecek olan değerlendirme, Mahkeme'nin bu konudaki içtihadının önemli bir parçasını oluşturmuştur. Şerif / Yunanistan davasında Mahkeme, 'demokratik toplumlarda devletin inanç gruplarının tek bir önderlik (*unified leadership*) altında kalmasını ya da tek bir çatı altında toplanmasını gerektirecek uygulamalarda bulunmasının gerekmediğine' hükmetmiştir (§52). Bessarabia Kilisesi / Moldova kararında bu konudaki yargısını biraz daha sertleştiren Mahkeme, 'devletin, bölünmüş bir inanç grubunun içinden bir kişi ya da merciinin desteklenerek geri kalanların bu önderlik altında toplanmaya zorlanmasına neden olan uygulamalarının din özgürlüğünü ihlal ettiği' sonucuna varmıştır (§117).

Bulgar Hükümetinin Bulgar Ortodoks Kilisesi'ni temsil iddiasında bulunan iki Patrik ve onlara bağlı iki Ruhani Meclis arasından birisini tanımamasına ilişkin Bulgar Ortodoks Kilisesi Ruhani Meclisi ve diğerleri / Bulgaristan (Holy Synod of the Bulgarian Orthodox Church and others v Bulgaria) (2009) davası da tartışmamız açısından önemli bir kararla sonuçlanmıştır. Davaya konu olan durumda Bulgar Hükümeti, Ortodoks Kilisesi içerisindeki ayrışmayı ve bölünmeyi, taraflardan sadece birini tanıyarak ve diğer tarafı da tanınan merciinin yetkisini kabul etmeye zorlayarak 'çözmeyi' seçmiştir. Mahkeme bu durumda, içtihadıyla uyumlu bir şekilde, 'bir inanç topluluğu içerisindeki tartışmada yetkili makamların bir tarafı gözetmesi ve diğerlerini baskı altına almak için devlet gücünü kullanmasını' kabul edilemez bulmuştur (§141). Kararda ifade edildiği gibi, bu durumda asıl mesele Bulgar Ortodoks Kilisesi'nin bütünlüğünün arzulanırlığından ziyade, devletin bu bütünlüğü sağlamak adına taraflardan birine, diğerinin önderliğini zorla benimseten bir 'çözüm dayatmasıdır' (§147). Böyle bir çözüm ise 'devletin bir dini topluluğu tek bir önderlik altında toplanmaya zorlaması' anlamına gelmektedir ve 'demokrasinin dokusunu oluşturan çoğulculuk ile uyuşmamaktadır' (§148).

Dolayısıyla, ayrışmaları ya da farklılıkları zorla ortadan kaldırmaya çalışarak 'birlik' sağlama çabalarının, Mahkeme'nin 'demokratik toplum, çoğulculuk ve (dini) özgürlük' temelli içtihadına göre nasıl değerlendirildiği açıktır. Özellikle de bu bağlamda çoğulculuktan taviz verilmemesi konusunda ne kadar ısrarcı olduğu çarpıcı bir şekilde belirtilmektedir. Öyle ki, 'kilise mensupları, inananlar ve bütün Bulgar toplumu için Bulgaristan Ortodoks Kilisesi'nin bütünlüğü hayati önemde olsa bile', bu durum 'devletin bölünmüş bir dini topluluğa böyle bir bütünlük dayatmasını haklı çıkarmaz' (§149).

Bu duruş bize Bessarabia Kilisesi'nin Moldova Hükümeti tarafından tanınmaması nedeniyle açılan davada Mahkeme'nin kararının gerekçesini de tekrar anımsatır. Buradaki tartışmamız bağlamında değerlendiresek, söz konusu davada Moldova Hükümetinin savunmasında üç ögenin öne çıktığına dikkat çekebiliriz. Bunlardan birincisi, ülkede Ortodoks Hristiyan nüfusun ihtiyacını karşılayan Moldova Metropolitan Kilisesi'nin zaten bulunduğu ve başka bir Ortodoks Kiliseye ihtiyaç olmadığı yönündeydi (§98; §132). Savunmadaki ikinci dayanak noktası Moskova Patrikhanesi'ne bağlı Moldova Ortodoks Kilisesi'nin aksine, Bessarabia Kilisesi'nin Bükreş Patrikhanesi'ne bağlı olduğuydu. Hükümete göre bu bağlantı tarihsel çekişmelerin yaşandığı Moldova'da Romen ve Rus etkilerinin yeniden canlanması ve iç barışı, hatta toprak bütünlüğünü tehdit eder bir hal alma tehlikesini doğurmaktaydı (§111). Moldova Cumhurbaşkanı dahi Mahkeme'ye bir mektup yazarak Bessarabia Kilisesi'nin tanınmasının 'Moldova toplumu için öngörülemeyen sonuçları' olacağı yönündeki endişesini

dile getirmekteydi (§43). Hükümet savunmasında son olarak, ülkede Bessarabia Kilisesi'nin faaliyetlerinin cemaatler arası şiddet olaylarına yol açtığını ve Kilisenin yasal olarak tanınmamasının toplumsal barışın tesisi için gerekli olduğunu iddia etmekteydi (§120)

Kuşkusuz ciddi boyutlar barındıran hükümet savunmasının Mahkeme tarafından yetersiz bulunup, Bessarabia Kilisesi'nin tanınmamasının din özgürlüğü ihlali olduğuna karar verilmesi önemlidir. Hükümetin ülkede ikinci bir Kiliseye gerek bulunmadığı şeklindeki savunusunun, 'bir inanç grubunun başka bir önderlik altına girmeye zorlanması' şeklinde yorumlanacağı ve bu nedenle Mahkeme'nin yerleşik içtihadına göre kabul edilemez olduğu yukarıda belirtilmişti. Burada ek olarak dikkat çekmek istenilen nokta Mahkeme'nin hükümetin ve hatta Moldova Devlet Başkanı'nın derin endişelerini paylaşmaması ve çoğulculuktan taviz vermemesidir. Zira kararda örneğin hükümetin 'Bessarabia Kilisesi'nin tanınmasının ülke güvenliği ve toprak bütünlüğüne tehlike oluşturacağı' iddiası, bu iddiayı destekleyen kanıtların yokluğu ışığında 'sadece bir varsayımdan ibaret' görülmüştür (§125). Aynı zamanda Mahkeme, toplumsal barışın zedelenmesini ve kimi şiddet olaylarının meydana gelmesini Bessarabia Kilisesi'nin tanınmaması için değil, tam tersine tanınması için bir neden olarak görmektedir. Bu yüzden de, 'şiddet olaylarının ortaya çıkmasında Bessarabia Kilisesi'nin tanınmamasının rol oynadığına' dikkat çekmektedir (§127).

Tanınma için Yetkili Dini Makam Onayını Şart Koşmak (Authorisation)

Bir inanç grubunun kanunen tanınması ya da ibadet mekânına yasal statü verilmesi sürecinde hükümetlerin ülkelerindeki yetkili dini makama danışması ya da böyle bir merciden onay istemesi, tanınma talebinde bulunan inanç grubunun din özgürlüğünün ihlali midir? Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin din özgürlüğüne ilişkin kararlarındaki yerleşik içtihadında buradaki incelememizi yakından ilgilendiren bir diğer önemli başlık, tam olarak bu sorunun yanıtını içermektedir.

Yunanistan'ın Girit adasında bir grup Yehova Şahidinin izin almadan ibadethane açmaları nedeniyle cezalandırılmalarına ilişkin Manoussakis ve diğerleri / Yunanistan davası kararı, bu konuda emsal teşkil etmektedir. Söz konusu davada bir grup Yehova'nın Şahidi, Girit adasının Heraklion (Kandiye) şehrinde bir mekânı ibadetlerini gerçekleştirmek üzere kiralamış ve Eğitim ve Din İşleri Bakanlığı'na gerekli başvuruyu yapmışlardır. Bu başvurudan yaklaşık bir ay sonra ise aynı bölgedeki Rum Ortodoks Kilisesi, kiralanmış mekânın izinsiz bir şekilde ibadethane olarak kullanıldığı konusunda güvenlik birimlerine şikâyetle bulunup, Bakanlık'tan izin alınana kadar toplantıların yasaklanmasını talep etmiştir. Bakanlığın üç yıl boyunca başvuru dosyasında eksiklikler bulunduğu

gerekçesiyle gerekli izni vermemesi sonucunda ise, Heraklion Savcılığı söz konusu kişiler hakkında 'yetkili dini makamlardan ve Eğitim ve Din İşleri Bakanlığı'ndan izin almadan' ibadethane açtıkları iddiasıyla soruşturma başlatmıştır. Sonrasında ise Heraklion Ceza Mahkemesi, aynı gerekçeyle, mahkûmiyet kararı vermiştir (§§7-17).

Mahkeme'nin değerlendirdiği bu davada hükümet, savunmasında Yunan Yüksek Mahkemesi'nin ülkedeki başka benzer davalardaki kararlarını kanıt göstererek, yetkili dini merci onayının ilgili Bakanlık nezdinde sadece bir 'ön bulgu' olduğuna, 'uygulanması gereken idari bir karar' olmadığına dikkat çekmiştir (§26). Yunan Hükümeti ayrıca, izin sürecinde Eğitim ve Din İşleri Bakanı'nin takdir hakkı bulunmadığını ve görevinin sadece resmi koşulların sağlandığının doğrulanmasından ibaret olduğunu belirtmiştir (§46). Ancak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, dini özgürlüklerin yaşanması konusunda Yunan yasalarına göre siyasi, idari ve dini makamların fazlasıyla müdahil olduğu görüşündedir (§45). Zira her ne kadar hükümet savunmasında Ortodoks Kilisesi makamlarına izin sürecinde sadece 'danışıldığını' ve iznin neredeyse kâğıt üzerinde bir formalite olduğunu iddia etse de, Mahkeme kararında aslında Yunan idari ve dini makamlarının var olan yasal düzenlemeleri Ortodoks Kilisesi dışındaki inançları sınırlamak için kullandığı tespitini yapmaktadır (§48). Son olarak da, Heraklion Savcılığı'nın iddianamesinde ve Heraklion Ceza Mahkemesi'nin kararında, Yehova'nın Şahitlerinin kullandığı mekâna ilişkin olarak yerel piskoposun onayının bulunmadığının açıkça dile getirilmiş olması Mahkeme tarafından dikkate değer bulunmuştur (§51). Pratikteki işleyişe bakıldığında, özellikle de Ortodoks olmayan gruplar ya da onların ibadethaneleri söz konusu ise, Ortodoks Kilisesi'nin görüşü, 'bağlayıcı olmaktan uzak', 'sadece belirtilmiş bir fikir'den çok daha etkili görünmektedir. Dolayısıyla Mahkeme, söz konusu Yehova'nın Şahitleri grubunun din özgürlüğünün ihlal edildiğine hükmetmiştir.

Yasal tanınmanın gerçekleşmesi için bir diğer dini makamdan olumlu görüş alınması şartının yarattığı sorun, Bessarabia Metropolitan Kilisesi / Moldova davasında da karşımıza çıkmaktadır. Ülkenin yasal olarak tanınmış Moldova Metropolitan Kilisesi'nden ayrılarak yeni Bessarabia Metropolitan Kilisesi'ni kurmuş olan topluluk, resmi tanınma için yetkililere başvurduğunda olumsuz yanıtla karşılaşmıştır. Hükümetin ret gerekçelerinden buradaki tartışmamız açısından dikkate değer olanı ise Kilise içi bir tartışmanın yine Kilise içerisinde çözümlenmesi gerektiğidir. Hükümete göre, ayrılan bu topluluk 'dini açıdan hiçbir farklılık sergilememektedir' ve aslında sadece Moldova Metropolitan Kilisesi yönetimi içerisinde 'yeni bir idari yapı' oluşturmak peşindedir (§98). Bunun ışığında, 'dini konularda devletin tarafsız kalması gerektiği' ilkesini kendi açısından yorumlayan Moldova Hükümeti, Moldova Metropolitan Kilisesi'nin iç

meselesi sayılabilecek bir konuya müdahil olmaması gerektiğini savunmaktadır (§98). Hükümete göre, ayrılan Bessarabia Kilisesi'ni yasal olarak tanımak, tam da sakınılması gereken 'müdahil olma' durumunu yaratacaktır. Önce Kilise bu anlaşmazlığı kendi içerisinde çözmeli ve bir şekilde anlaşmayı tesis etmeli, ancak bundan sonra hükümet harekete geçmelidir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi hükümetin bu savunusunu yetersiz görecektir ve bir dini topluluğun tanınması sürecinde resmi yetkili bir diğer dini makamın onayının şart koşulmasını Sözleşme'nin 9. maddesinin 2. bendiyle uyuşmaz bulacaktır (§117). Sözü edilen bent, din özgürlüğünün meşru şekilde kısıtlanabileceği durumları belirtmektedir²⁰ ve Mahkeme böyle bir onayın gerekli kılınmasını meşru bir özgürlük kısıtlaması olarak görmemektedir. Ayrıca zaten Bessarabia Kilisesi'nin tanınmasını 'resmi statüsü bulunan başka bir Kilisenin onayına tabi kılmak, devletin tarafsız kalma yükümlülüğünü yerine getirmediğini' göstermektedir (§123). Dolayısıyla Mahkeme'ye göre 'devletin tarafsızlığı ilkesi', Moldova Hükümetinin iddia ettiği şekilde değil, tam tersine sözü edilen ayrı dini topluluğun tanınması durumunda doğru biçimde hayata geçirilecektir. Ayrılarak yeni bir inanç grubu oluşturan bir topluluğun yasal olarak tanınması için, tam da artık parçası olmadığını iddia ettiği kurumun onayını şart koşmak, tarafsızlığın gereği olmanın aksine, ayrımcılığın bir yansımasıdır.

Keyfi Devlet Müdahalesi - Tanınma (Arbitrary Intervention – Recognition)

Mahkeme'nin din özgürlüğü konusundaki içtihadının Alevi vatandaşların sorunları ve cemevlerinin statüsü tartışması açısından son önemli başlığı, resmi tanınmaya ve dini toplulukların devletin keyfi müdahalesine açık kalmadan varlığını sürdürebilmesine ilişkindir. Kısaca belirtmek gerekirse, bu konuda Mahkeme inanç gruplarının fiiliyatta işleyişlerine karışılmamasının devletin 'keyfi müdahalesi' tehlikesini ortadan kaldırmadığına ve resmi tanımanın getirdiği yasal güvenceyi sunmadığına hükmetmektedir. Örneğin Hasan ve Chaush / Bulgaristan davasında, bir dini topluluğun, devletin keyfi müdahalesinden uzak, barışçıl bir şekilde varlığını sürdürmesinin din özgürlüğü kapsamında değerlendirilmesinin gerektiği belirtilmiştir. Kararda dile getirildiği gibi, 'inanç gruplarının bağımsız bir şekilde var olmaları, demokratik bir toplumda çoğulculuğun yaşaması için vazgeçilmezdir ve dolayısıyla din özgürlüğünü koruyan Sözleşme'nin 9. maddesinin merkezindedir' (§62).

Bu görüş, Mahkeme'nin daha sonraki kararlarında önemli bir boyut daha kazanır. Bessarabia Kilisesi / Moldova kararında Mahkeme, hükümetin Bessarabia Kilisesi'ni yasal olarak tanımamasına rağmen Kilise mensuplarını faaliyetlerinde özgür bıraktığı savunmasını da kabul etmez. Zira hükümetin gösterdiğini iddia ettiği 'hoşgörü', Mahkeme'ye göre 'tanınmanın yerini tutamaz'. Dolayısıyla, söz

konusu kişilerin haklarının verilmesi sadece tanınma ile mümkün olur (§129). Bu yargı, Yehova'nın Şahitleri / Avusturya davasında da tekrar edilir. Söz konusu dini topluluğa alt bir yasal statü veren Avusturya Hükümeti, bu durumda 'inanç grubu üyelerinin ibadetlerini yerine getirmelerinin engellenmediği' görüşündedir (§65). Fakat bu durumda da Mahkeme hükümetin savunmasından 'ikna olmamıştır' (§66). Bir ülkede eşit haklara sahip olması gereken vatandaşların bir kısmının yasal koruma olmasa bile ibadetlerini yaparken 'hoş görülmeleri' ve engellenmemeleri, inancın özgürce ve güven içerisinde yaşandığı anlamına gelmez. Zira bu durum ileride keyfi müdahalelerin olması ihtimalini ve tehlikesini ortadan kaldırmamaktadır. Bu nedenle Mahkeme söz konusu durumlarda inanç özgürlüğünün ihlal edildiğine hükmetmektedir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Türkiye'de Cemevleri Kararları

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin din özgürlüğüne ve din temelli ayrımcılığa ilişkin kararlarında oluşmuş ve yukarıda başlıklar altında sınıflandırarak değerlendirdiğimiz yerleşik içtihadı, Mahkeme'ye başvuran Alevi derneklerin ya da vatandaşların elde ettiği ve ileride de elde etmesi muhtemel kararlar hakkında bize önemli ipuçları vermektedir. Bu çalışmamızın odağında olmamakla beraber burada belirtilmesi gerekir ki, içtihat ışığında ele alındığında zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerine ilişkin Hasan ve Eylem Zengin / Türkiye (2008), Mansur Yalçın ve diğerleri / Türkiye (2015) kararları kadar, nüfus cüzdanlarındaki 'din' hanesine ilişkin Sinan Işık / Türkiye (2010) davası da Mahkeme'nin Türkiye'deki Alevi vatandaşların şikâyetleri hakkındaki duruşunu göstermektedir. Bu davalarda Mahkeme'nin geliştirdiği içtihadı uygulayış şekli cemevlerine ilişkin kararlarda da yansımaları bulmaktadır ve bu nedenle sözü edilen davalara çok kısaca da olsa değinmekte yarar bulunmaktadır.

Hasan ve Eylem Zengin / Türkiye davasındaki²¹ kararında Mahkeme öncelikle 'eğitimde çoğulculuğun', 'demokratik toplumun korunmasında' gerekli olduğuna açık bir vurgu yapmaktadır (§48). Ayrıca, yukarıda incelenen içtihadıyla uyumlu bir şekilde, çoğulcu demokratik bir toplumda tarafsızlık ilkesinin devletin inançların meşruiyeti hakkında değerlendirmede bulunmasıyla bağdaşmadığına ve ek olarak da devletin dini toplulukların tek bir çatı altında toplanmasını sağlamasına gerek bulunmadığına dikkat çekilmektedir (§54). Sinan Işık / Türkiye davasında da²² 'çoğulculuğun, özellikle de dini çoğulculuğun koruyucusu olması gereken devletin, dinin bir yorumunu destekleyerek ayrılmış bir inanç grubunu tek bir önderlik altında toplanmaya zorlamaması' gerektiği hatırlatılmıştır (§45). Ayrıca Mahkeme içtihadının da öngördüğü gibi tarafsızlık gereği devletin 'inançların meşruiyetini değerlendiremeyeceği' ve bu durumda üzerine düşen görevin 'uyuşmazlık içerisindeki grupların birbirlerini hoş görmesini sağlamak' olduğunu belirtmiştir (§45). Tartışmamız açısından en önemli hüküm ise bu

kararın bir sonraki paragrafında ifade edilmektedir. Burada dile getirilen görüş ‘ulusal mahkemelerin, başvuranın inancını değerlendirirken İslam dini alanını ilgilendiren konularda yetkili bir makamın görüşünü esas almasının devletin tarafsızlığı ilkesini ihlal ettiği’ şeklindedir (§46).

Bu kısa saptamamız sonrasında buradaki tartışmamız açısından daha detaylı bir şekilde incelememiz gereken iki davayı ele almak gerekmektedir: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin yakın zamanda kesinleştiği Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı / Türkiye (2015) kararı ve yakın zamanda karara bağlanan Doğan ve diğerleri / Türkiye davası.

Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı / Türkiye davası, İstanbul Yenibosna’da bulunan ve CEM Vakfı tarafından idare edilen binanın elektrik masraflarının, diğer ibadethanelerde yapıldığının aksine, devlet tarafından karşılanmamasına ilişkindir. Bu davada CEM Vakfı, içerisinde bir cemevi ve morgun da bulunduğu mekânın devlet tarafından ‘ibadethane’ statüsünde değerlendirilmediği için elektrik masraflarının karşılanmaması nedeniyle ayrımcılığa uğradığını ve din özgürlüğünün ihlal edildiğini iddia etmektedir.²³ Hükümet ise savunmasında başvuran vakfın durumunun benzer oluşumlarla, başka bir ifadeyle ibadethanelerle değil diğer vakıflarla karşılaştırılması gerektiğini dile getirmektedir. Bu bakış açısından ele alındığında da sözü edilen vakfa karşı herhangi bir ayrımcılık uygulanmadığını öne sürmektedir (§38).

Mahkeme, dava ile ilgili değerlendirmesine kilit önemde birkaç saptama yaparak başlar: Yenibosna’daki mekânda (i) Alevi inancının bir unsuru olan cem ayininin yapıldığı bir salon bulunmaktadır; (ii) binada aynı zamanda cenaze hizmetleri verilmektedir ve (iii) cemevi bünyesinde yapılan faaliyetlerde hiçbir ticari amaç güdülmemektedir. Bu yüzden de Mahkeme, yasal olarak tanınmış diğer ibadethaneler (*lieux de culte*) gibi, cemevlerinin de bir dini inancın (*une conviction religieuse*) ibadetinin yapıldığı yerler olduğu sonucuna varmaktadır (§44). Bu nedenle de, hükümetin iddiasının aksine, söz konusu mekânın yasal olarak tanınan ibadethanelerle benzer bir durumda olduğu ve dolayısıyla kıyaslamanın böyle yapılması gerektiği tespitinde bulunmaktadır (§45). Bu tespiti, karar açısından önem kazanacak bir vurgu daha yapılır. Benzer duruma rağmen hükümet tarafından yapılan farklı muamele, devletin yetkili makamlarının Aleviliğin Müslümanlığı tasavvufi bir yorumu olduğu ve bu yüzden kendi ibadethanesine sahip olamayacağı iddiasıyla gerekçelendirilmektedir. Yerel mahkemenin kararlarından da görülebileceği gibi, Cem Vakfı’nın talebi Bakanlar Kurulu’nun kararı ve Diyanet İşleri Başkanlığı’nın sunduğu görüşe dayanılarak reddedilmiştir (§46).

Böylesi bir değerlendirme sonrasında Mahkeme'nin yerleşik içtihadı ışığında nasıl karar vereceği artık şüpheye yer bırakmayacak kadar açıktır. Manoussakis / Yunanistan ve Bessarabia Kilisesi / Moldova kararlarında belirtilmiş olduğu gibi, Sözleşme'nin din özgürlüğünü koruyan 9. maddesi gereğince 'tarafsızlık ilkesi', devletin herhangi bir dini inancın meşruluğunu değerlendirme yetkisiyle bağdaşmamaktadır (§49). Çoğulculuğu koruması gereken devlet, bir dini yorumu desteklemek yerine uyumsuzluk içerisindeki toplulukların birbirlerini hoş görmesini sağlamakla yükümlüdür. Aynı zamanda, Yehova'nın Şahitleri / Avusturya davasında dile getirildiği gibi, eğer kimi dini topluluklara imtiyazlar ya da ek haklar tanınıyorsa, diğer inanç gruplarının da bu imtiyazlardan ya da haklardan yararlanabilme talepleri adil ve ayrımcılık içermeyen bir şekilde değerlendirilmelidir. Eğer 'ibadethaneler için ayrıcalıklı bir statü belirlenmişse', bu statüyü kendi mekânları için arzu eden diğer dini toplulukların talepleri de hakkaniyetli bir süreç ışığında ele alınmalıdır (§49). Mahkeme'ye göre bu konudaki her tür istek devletler tarafından kabul edilmek zorunda değildir. Diğer taraftan, taleplerin değerlendirilmesi sürecinin nesnel ve ayrımcılıktan uzak bir şekilde kurgulanması ise şarttır. Söz konusu davada yerel mahkemeler din işlerinden sorumlu bir makamın, diğer bir ifadeyle Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, Aleviliğin inanç sayılamayacağı görüşüne dayanarak, cemevinin talep edilen haklardan yararlanamayacağına karar vermiştir. Oysa Mahkeme yukarıda özetlenen görüşünde cemevini bir ibadethane olarak tanımadığı ve tanıdığı için böylesi bir değerlendirmeyi geçersiz bulmaktadır (§50). Öte yandan hükümet savunmasında yasal statüye sahip ibadethanelerle kıyaslandığında cemevlerinin maruz kaldığı farklı muameleyi haklı gösterebilecek başka bir gerekçe sunmadığı için, Mahkeme din özgürlüğü ile birlikte ele alındığında Sözleşme'nin ayrımcılığı yasaklayan 14. maddesinin hükümet tarafından ihlal edildiğine hükmetmektedir (§52).

Mahkeme'nin Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı / Türkiye davasında 14. madde ışığında verdiği kararı yeterince kapsayıcı bulmayan Heyet Üyesi Yargıç Andras Sajo'nun ilave görüşü de cemevlerinin statüsü tartışması açısından önemlidir. Yargıç Sajo, Mahkeme'nin, din özgürlüğü ihlali şikâyetinin Sözleşme'nin 14. maddesi ile birlikte değerlendirilerek ikinci plana atılmasını ve hükümetin ayrımcılık yaptığı hükmünün verilmesini eksik bulmaktadır. Dolayısıyla da davanın din özgürlüğünü koruyan Sözleşme'nin 9. maddesi ışığında ayrıca ele alınması gerektiğini düşünmektedir. Zira Mahkeme'nin Yenibosna Cemevi'nin elektrik masraflarının kamu fonlarından karşılanması kararının, uygulandığında bile, din özgürlüğü ihlalini ortadan kaldırmadığını düşünmektedir.

Yargıç Sajo'ya göre Alevilerin çoğunluğu kendilerini İslam'ın içinde görmekle beraber, cemevlerini başlıca ibadet mekânları olarak tanımlamaktadırlar. Devletin, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görüşüne dayanarak cemevlerine yasal statü vermemesi ise tarafsızlık ilkesi ile de çelişmektedir. Mahkeme'nin devletlere tanıdığı takdir hakkı özellikle de azınlık inancına sahip grupların ibadethanelerinin tanınmaması sonucunu yarattığında ise din özgürlüğü ihlalden söz etmek mümkündür. Öte yandan, Sajo'ya göre hükümetin savunmasında belirttiği gibi 677 sayılı Tekke ve Zaviyelerin kapatılmasına dair kanun gerçekte uygulanmasa da, sözü edilen 'hoşgörünün' yasal tanımanın yerini tutmayacağı açıktır. Zira bir inanç grubunun ibadetini gerçekleştirdiği mekânlara yasal statünün verilmemesi halinde özgürce ibadet yapılabildiğini ve topluluk üyelerine kılavuzluk edilebildiğini düşünmek pek mümkün değildir. Uygulamada serbestiyet olduğu için din ve ibadet özgürlüğü şeklen varlığını koruyor görünse de, bu özgürlüğe bağlı hakları değerli kılan bütün içerik gerçekte boşaltılmış durumdadır. Dolayısıyla, ibadetleri 677 sayılı kanunun uygulanmaması sayesinde engellenmiyor olsa da, cemevlerine yasal statünün verilmemesi Alevi vatandaşların din özgürlüklerinin fazlasıyla 'soyut' ve içi boş kalmasına neden olmaktadır. Bu yüzden de özgürlüklerini etkin bir şekilde yaşayamayan bir topluluğun din özgürlüğünün bulunduğunu iddia etmek yanıltıcı olacaktır. Yargıç Sajo'ya göre ise bu durum son olarak hiç de arzulanmayan bir sonuç daha doğurmaktadır: Alevi inancının yasal olarak tanınmaması, bu topluluğa ait bireylerin kendilerini diğerleriyle eşit değerde hissetmemesi ve 'ikinci sınıf vatandaşlar' şeklinde görmesine neden olmaktadır. Bütün üyelerine eşit tutum sergilemesi gereken çoğulcu ve demokratik bir toplum ideali açısından ise bunun kabul edilemeyeceği açıktır.

Devletin Alevi vatandaşlara karşı ayrımcılık yaptığı iddiası Avrupa İnsan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşının Hakları Mahkemesi'nde Büyük Daire tarafından 2015 yılında değerlendirmeye alınan Doğan ve diğerleri / Türkiye davasının da konusudur. Davanın konusunu 203 Alevi kökenli vatandaşın 31 Ağustos 2010 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti aleyhine Mahkeme önünde yapmış olan bir başvuru (no. 62649/10) oluşturmaktadır. Başvuranlar 22 Haziran 2005 tarihinde Başbakanlığa bireysel olarak dilekçe sunmuşlardır ve bu dilekçede sırasıyla i. Alevi vatandaşlara din hizmetlerinin kamu hizmeti olarak sunulmasını, ii. Alevi inancındaki vatandaşların ibadet mekânları olan Cemevlerine ibadethane statüsü kazandırılmasını, iii. İnancın gereği olan ibadetin icrası için yeteri kadar, yetkin ve Alevilerce yetkin kabul edilen kişilerin kamu görevlisi olarak istihdam edilmesini, iv. Genel bütçeden bu konularda verilecek hizmetlerin karşılanması için ödenek ayrılmasının temin edilmesini, bu konuda gerekli çalışmalar yapılarak Bütçe Kanunu'nda ödenek ayrılmasının sağlanmasını talep etmişlerdir. Öte yandan Başbakanlık Halkla İlişkiler Daire Başkanlığı başvuranların taleplerinin

kabul edilemeyeceğinin bildirildiği bir yazıyı başvuranlara göndermiştir²⁴. Bu makalenin ilk hali kaleme alındıktan sonra 26 Nisan 2016 tarihinde karara bağlanan bu davanın 3 Haziran 2015 tarihli duruşmasında tarafların sundukları görüşler,²⁵ tartışmamıza ışık tutar niteliktedir.

Hükümet duruşmadaki sözlü savunmasında iki saptamayı öne çıkarmaktadır. İlk olarak ülkede Alevi inancının gereklerinin yerine getirilmesi ve cemevlerinin işleyişi konularında pratikte engel bulunmadığı ifade edilmiştir. Tekke ve Zaviyelerin kapatılmasına ilişkin 677 sayılı kanunun uygulanmadığı, dolayısıyla da arzu eden Alevi vatandaşların dini pratiklerini yaşama geçirmelerinde devletin herhangi bir engelleyici müdahalede bulunmadığı savunulmuştur. Böylelikle de devletin, inançların yaşanmasında özgür bırakma ve müdahale etmeme yükümlülüğüne uyduğu ifade edilmiştir. Hükümetin savunmasının ikinci temeli ise, devletin 'pozitif yükümlülük' ifadesiyle tanımlanabilecek türden, kamu fonu aktarma, hizmetler ve olanaklar sunma gibi yardımları içeren sorumluluklarına ilişkindir. Bu konuda hükümetin görüşü, kamu hizmetlerinden yararlanmada ayrımcılıktan söz edilebilmesi için değerlendirmeye alınan toplulukların benzer ve 'kıyaslanabilir' olması gerektiğidir. Hükümete göre başvuran topluluğun inancının değerlendirilmesi ancak benzerlikler taşıdığı diğer tasavvuf akımlarıyla karşılaştırıldığında doğru bir kıyas içerecektir. Dolayısıyla, Alevilik de, örneğin Mevlevilik ve Kadirilik gibi diğer tasavvufi oluşumlarla benzerlik taşıdığından, onlarla aynı kategoride değerlendirilmelidir. Böyle bir karşılaştırma yapıldığında ise, devletin bu niteliklerdeki topluluklara herhangi bir hizmet sunmadığı görülerek, Alevilerin ayrımcılığa maruz bırakılmadığı sonucuna ulaşılabacaktır.

Başvuran taraf ise (Doğan ve diğerleri), iddialarında teolojik tartışmalardan kaçınan ve tamamen hukuki bir yaklaşımı benimseyen görüş sunduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda öncelikle Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı / Türkiye kararında öngörüldüğü gibi cemevlerinin ibadethane statüsüne kavuşturulmasıyla elde edilecek imkânlardan mevcut durumda yararlanılamıyor olmasının ayrımcılık içerdiği vurgulanmaktadır. İkinci olarak başvuran tarafından Türkiye'deki laiklik sisteminin vatandaşların dini ihtiyaçlarının bir tür kamu hizmeti şeklinde devlet tarafından karşılanmasını içerdiğine dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda vatandaşlara eşit tutum gösterilmesi açısından devletin pozitif yükümlülüklerini tarafsız bir biçimde yerine getirmesi ve Alevi toplulukların da inançlarına ilişkin hizmetleri sunması gerektiği belirtilmiştir. Son olarak da başvuran tarafından, hükümetin Aleviliği de bir parçası saydığı tasavvuf akımlarından hiçbirine devlet tarafından hizmet verilmediği savunusuna temel bir itirazda bulunmaktadır. Bu itiraza göre bir inanç grubunun talebinin reddedilmesinin gerekçesi, benzer olduğu iddia edilen diğer oluşumların da taleplerinin karşılık bulmayacağı olmamalıdır. Henüz talepleri dahi bulunmayan

kimi inanç gruplarını örnek göstererek, hak arayışında bulunan bir topluluğun isteğini geri çevirmek haklı bir gerekçe değildir. Kaldı ki, eğer diğer inanç grupları benzer taleplerde bulunursa, onların da istekleri nesnel ve adil bir süreç ışığında değerlendirilmelidir ve karşılanmalıdır. Başvuran, kısaca özetlenen bu iddiaların bir sonucu olarak hem Sözleşme'nin din özgürlüğünü koruyan 9. maddesinin hem de ayrımcılığı yasaklayan 14. maddesinin ihlal edildiğini öne sürmüştür.

Doğan ve diğerleri / Türkiye davasındaki duruşmada yukarıda kısaca değinilen iddialar değerlendirildiğinde, vurgulanması gereken şaşırtıcı nokta hükümetin savunmasında Mahkeme'nin bu konudaki yerleşik içtihadını yeterince göz önüne almadığıdır. Yargıçların taraflara sorular yönelttiği kısımda İzlanda'lı Yargıç Robert Spano'nun hükümetin savunmasında Mahkeme'nin içtihadı konusundaki 'görece sessizliği'ne dikkat çekmesi bu bağlamda anlamlıdır. Türkiye'deki Alevi vatandaşlara ilişkin konularda Mahkeme'nin daha önce vermiş olduğu kararları hatırlatan Yargıç Spano, özellikle de Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı / Türkiye kararının hükümetin savunmasında göz ardı edildiğini vurgulamaktadır. Sonrasında Yargıç Spano'nun, böylesi bir göz ardı etmenin kesinleşmiş bir Mahkeme kararının hükümet tarafından yeniden tartışmaya açılmak istendiği anlamına gelip gelmediğini sorması ise söz konusu çelişkiyi net bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Gerçekten de yukarıda belirtilen başlıklar çerçevesinde ele aldığımız yerleşik içtihat açısından değerlendirildiğinde, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Doğan ve diğerleri lehine karar vermesini beklemek olası görünmektedir.²⁶ Zira Mahkeme'nin tartıştığımız diğer hükümlerinde, örneğin 'devletin tarafsızlığı ilkesi'ni yorumlayış şekli, Alevi vatandaşlara karşı bir ayrımcılık yapıldığı sonucuna varılacağı izlenimini doğurmaktadır. Dini hizmetlere ayrılan kamu fonlarından Alevi topluluklarının hiçbir pay alamaması ya da alabilmek için başvuruda bulunabileceği nesnel ve tarafsız bir sürecin yokluğu, bu bağlamda Mahkeme'nin kararında belirleyici olacaktır. Öte yandan hükümetin savunmasında Alevi inancına dair yapmış olduğu, bu inancın ancak diğer tasavvuf akımlarıyla kıyaslanabileceği iddiası, hükümetin 'herhangi bir inancın meşruluğuna dair taraf olmaması gerektiği' kuralının ihlali şeklinde yorumlanabilecektir. Doğruluğu ya da yanlışlığı bir kenara bırakılsa bile, işleyişte açık etkileri bulunan bu tür bir kategori oluşturma çabası dahi kendi başına devletin tarafsızlığı ilkesinin ihlal edildiği hükmüne yol açabilecektir. Son olarak hükümetin, halen yürürlükte olan 677 sayılı Tekke ve Zaviyeler kanununun uygulanmadığı ve böylelikle de yasal tanınma olmasa bile Alevi toplulukların ibadetlerini gerçekleştirmelerine herhangi bir engelin bulunmadığı yönündeki savunması geçersiz görülebilecektir. Mahkeme yukarıda da tartıştığımız gibi bu tür bir 'hoşgörünün', eşit vatandaşlık ideali ve gerçek din özgürlüğü açısından

hiçbir şekilde yasal tanınmanın yerini tutamayacağı şeklindeki hükmünü birçok kereler açıkça ifade etmiştir.

Sonuç Yerine

Bu çalışma, devletin din alanına müdahalesinin yüksek olduğu Türkiye’de bugün en çok tartışılan konuların başında gelen ve ayrımcılığın en önemli örneklerinden olan cemevlerinin statüsü konusuna odaklandı. Bu statünün yokluğu, cemevlerinin karşı karşıya kaldığı arazi tahsisinden imar sorunlarına, sağlıksız çevresel koşullardan devlet yardımlarından faydalanmamaya dek uzanan pek çok zorluğun kaynağını oluşturmaktadır. Açıkça görülmektedir ki cemevlerinin bağlı bulunduğu örgütler kimi zaman yerel fırsatları değerlendirerek kimi zaman da yardımlar-bağışlar toplayarak ayakta kalmayı ve faaliyetlerini zor da olsa sürdürmeyi başarmıştır. Bu süreçte örgütsel kapasitenin ve özgüvenin gelişimi ise beraberinde statü taleplerinin sadece bir mali yardım konusu olarak değil aynı zamanda teolojik tanınma için de önemli görülmesine sebep olmuştur. Bundan ötürü ayrımcılığı giderecek ya da azaltacak şekilde kurgulanan farklı mali yardım önerilerinin bu gerçekliğe sırtını dönmemesi gerekmektedir.

Çalışmamızın üçüncü kısmında anlatılan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin ayrımcılık ve din özgürlüğü konularındaki yerleşik içtihadı ve Mahkeme’nin cemevlerine yönelik geliştirdiği perspektifi, özellikle farklı ülkelerdeki düzenlemelerin adilliği ve tarafsızlığı konularına odaklanmaktadır. Bu değerlendirme aynı zamanda tanınma taleplerine karşılık gelecek bir siyasi-teolojik kontrol ve müdahale şartının söz konusu olamayacağını da açıkça göstermektedir. Bu bağlamda Türkiye’de cemevlerine karşı yürürlükte olan uygulamalar ve yaklaşım, Mahkeme kararlarında öne çıkan, çoğulculuğa saygı, devletin tarafsızlığı, devletin tek yetkili mercii muhatap almayı dayatması, hukuki tanınma için yetkili makam onayının aranması (DİB) ve son olarak devletin keyfi müdahalelerde bulunması gibi hususlar açısından son derece sorunludur.

Özetle söylemek gerekirse, gerek cemevleri özelinde yükselen taleplerle Alevi siyasallaşmasının geldiği nokta ve gerekse de söz konusu taleplerin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları çerçevesinde giderek artan meşruluğu, statü yönünde bir çözümün gerekliliğinin altını çizmektedir. Son zamanlardaki yerel yargı kararlarının yukarıda tartıştığımız Mahkeme içtihadını giderek daha fazla dikkate almaya başlaması ise kayda değer bir eğilimi ifade etmektedir. Bu perspektifin hayata geçmesi, hem kapsamlı imar-arazi tahsis sorunlarının çözülmesini hem de yaşamsal önemdeki faaliyet giderlerinin karşılanmasının yasal ve sürekli bir çerçeveye kavuşturulmasını sağlayacaktır. Aynı zamanda da Alevi inancının ve kültürünün serbestçe tanıtımının ve yaşanmasının hızlanması ve buna bağlı olarak da Alevilerin vatandaşlık bağlarının güçlenmesi

anlamına gelecektir. Statünün tanınması dışındaki çözümlerin ise, Türkiye’deki sekülerizmin açmazlarının giderek derinleşmesi ve devletin kurumlarına ve pratiklerine duyulan güvensizliğin artması sonucunu yaratması kaçınılmazdır.

Sonnotlar

¹ Bu konuda yapılmış kapsamlı değerlendirmeler için için bkz. Borovalı ve Boyraz, 2015 ve Yalçınkaya ve Ecevitoglu, 2013.

² Bkz. Alevi İnanç Rehberleri Çalışma Yemeği, 2010.

³ Bkz. T24, “Türkiye’de 82 bin 693 camiye karşılık 937 cemevi var”, 15 Mart 2013.

⁴ Bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı Resmi Sitesi, İstatistikler, 2016

⁵ Bkz. TÜİK Haber Bülteni, 2016.

⁶ Bkz. Erman ve Göker, 2000.

⁷ Söz konusu endeks, devletin ibadet özgürlüğüne müdahalesi, dini inanç özgürlüğünün tanınmaması, devletin genelde inanç özgürlüğüne saygı göstermeyen uygulamaları ve dini inanç özgürlüğüne desteği gibi değişkenler ile belirli dini gruplarına fayda sağlayan teşvik ve ayrıcalıkları ya da geleneksel olmayan dinlere karşı yapılan kurumsal ve kültürel sınırlamaları temel almaktadır. Söz konusu parametreler ve hesaplamalar ile detaylı bilgi için bkz. (Grim ve Finke, 2006).

⁸ Bkz. DİB, Bütçe bölümü. DİB dışında herhangi bir dini gruba mali yardımın bulunmaması haricinde, kamu fonlarından Sünni-Hanefi inanç grubuna aktarılan kaynaklar sadece DİB bütçesi ile de sınırlı değildir. Örneğin İmam Hatip Liseleri’nin mali yükü, dini yapıların imar ve restorasyonu için yapılan harcamalar ile zorunlu din dersleri için yapılan harcamalar da dikkate alınmalıdır. Bu anlamda MEB bünyesindeki İHO ile YÖK bünyesindeki İlahiyat Fakülteleri de dini hizmetlere dair önemli bileşenlerden biri olan dini eğitim alanında da ayrımcılığın süregeldiğini göstermektedir. Sadece bunlarla sınırlı kalmayıp, SHÇEK, Sağlık ve Adalet Bakanlığı gibi değişik kamu kurumları ve verdikleri hizmetlerde de eşit muamele ilkesine aykırı uygulamalar görülmektedir ve bu da bir diğer eleştiri konusudur.

⁹ Bkz. Cumhuriyet (25/4/2014). Aleviler topluca yargılanıyor.

¹⁰ Sadece cemevleri değil yeni açılan kiliseler ve Yehova’nın Şahitlerinin ibadet mekânları da ibadet yeri statüsü alamamaktadır. İbadet yeri kurma ve yaşatma hakkının, ibadet özgürlüğünün asli bir unsuru olduğunu vurgulayan ve Türkiye’deki sorunları işaret eden bir çalışma için bkz. Yıldırım, M. (2014).

¹¹ Bkz. Bianet (22/06/2012). “Didim Cemevini Yıkma İstiyorlar!”.

¹² Başta İstanbul'da olmak üzere sayıları 1990'larla birlikte hızla artan cemevlerinde yerel fırsatların yarattığı etkiler de göz önünde bulundurulmalıdır. 1990'larla beraber giderek önemi artan yerel yönetimlerin ve belediyelerin Alevi siyasallaşmasına ve cemevlerine katkı sağladığı açıktır (Massicard, 2013: 263). 1990'ların başlarında SHP'li ve daha sonra başta Ankara ve İstanbul'un ilçelerinde olmak üzere CHP'li belediyelerin cemevlerinin sayısının artışında etkili olduğunu söylemek mümkündür. İktidardaki partilerin ısrarla yüz çevirdikleri taleplere yerel belediyeler tamamıyla kayıtsız kalamamışlardır. Son dönemde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı / Türkiye (2015) kararını takiben ana muhalefet partisi CHP'ye bağlı belediyelerin (başta İstanbul'daki 14 ilçe belediyesi olmak üzere) cemevlerinin ibadethane statüsünü kabul etmeleri ve daha doğrudan ve aktif yardım vaadinde bulunmaları, Alevi siyasallaşmasının 25 yılda kat ettiği yolu göstermesi açısından önemlidir. Özellikle cemevlerinin içinde bulunduğu en önemli sorun olan arazi tahsisi ve imar konularının yeni inşa edilecek cemevleri için kısmi olarak çözülmesinde ve sayısal artışta bu tanınma etkili olacaktır. Aynı zamanda belirtmek gerekir ki, söz konusu yardımların kimi örneklerde AKP'li belediyeler tarafından da kısmen yapıldığı söylenmelidir (başta cenaze hizmetleri ve yer tahsisi olmak üzere). Öte yandan, konunun nihai ve ideal çözümünün yerel belediyelerin yardımlarının ötesinde bir yerde aranması gerektiği açıktır ve söz konusu yardımların meselenin özünü kaçırmaya yol açması riski de bulunmaktadır. Keza yardımların kalıcı ve kapsamlı bir yapıya, Alevi toplumunun talep ettiği eşit muamele ve saygı çerçevesinde ve siyasal müdahaleden uzak bir biçimde kavuşması hukuki statü ve tanınma ile mümkün olabilecektir.

¹³ Alevi Çalıştayları'nda Alevi örgütlerinin söz konusu yaklaşımına dair kapsamlı bir değerlendirme için, bkz. Borovalı ve Boyraz, 2015.

¹⁴ Bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan İçişleri Bakanlığı'na gönderilen 1773 Sayılı ve 17 Aralık 2004 tarihli belge.

¹⁵ Çalışmanın bundan kısmındaki tüm çalıştay referansları, çalıştayların moderatörünün sayfasındaki dosya raporlarından alınmıştır. Bkz. Subaşı, Necdet. *Alevi Çalıştayları*, (Ankara, Haziran 2009-Ocak 2010).

¹⁶ Bkz. Hürriyet (23/11/2007). AKP'nin Alevi Açılımı Tartışılıyor.

¹⁷ Bkz. Hürriyet (03/12/2014). "Top court: It's not judiciary's call to designate cemevi as place of worship or not".

¹⁸ Bu incelememizde tartışılan bütün AİHM kararları için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int/eng#>

¹⁹ Bu kısımlardaki tartışmamızda 'Ş' işareti ile ilgili davanın yazılı kararında atf yaptığımız paragraf numarası belirtilmektedir.

²⁰ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 9. Madde 2. bende göre; din veya inancını açıklama özgürlüğü, sadece yasayla öngörülen ve demokratik bir toplumda kamu güvenliğinin,

kamu düzeninin, genel sağlık veya ahlakın ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli sınırlamalara tabi tutulabilir.

²¹ Dava, İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Sözleşmesi'nin 34. maddesi uyarınca, Türkiye Cumhuriyeti aleyhine, Hasan Zengin ve Eylem Zengin ("başvuranlar") adlı iki Türk vatandaşı tarafından, 2 Ocak 2004 tarihinde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne yapılan başvurudan (no.. 1448/04) kaynaklanmaktadır. Davanın konusunu zorunlu Eylem Zengin adlı ilköğretim 7. sınıf öğrencisinin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinden muafiyet talebi oluşturmaktadır ve 2007'de Türkiye aleyhine sonuçlanmıştır. Bkz. <http://hudoc.echr.coe.int/webservices/content/pdf/001-121536>.

²² Davanın konusunu 1962 doğumlu Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı Sinan Işık'ın 2004 yılında nüfus cüzdanında, "İslam" yerine "Alevi" ibaresinin yer alması istemiyle ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 9. Maddesi'nin ihlali (Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğü) gerekçesiyle Mahkemeye başvurması oluşturmaktadır. Dava 2010 yılında Türkiye aleyhine sonuçlanmıştır. Bkz. http://www.echr.coe.int/Documents/FS_Freedom_religion_ENG.pdf

²³ Davaya konu olan meblağ, yaklaşık 700 bin TL'dir. Soruna ve ayrımcılığı derinleştiren bir diğer gelişme ise, 2013 yılında Enerji Piyasaları Kanunu'nda yapılan bir değişiklikle cami, mescit ve ibadet yeri statüsüne sahip kilise ve sinagogların elektrik giderleri DİB bütçesinden karşılanırken, cemevlerinin bu kapsamın dışında tutulmasıdır. Bu konuda ana muhalefet partisinin 2015 Şubat ayında verdiği bir yasa değişikliği teklifi de bulunmaktadır.

²⁴ Davanın konusuna ve karara dair Türkçe bir özet için bkz. <http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar/%C4%B0zzettin%20Dogan%20BD%20Karar.pdf>

²⁵ Bu duruşmanın görüntülü bir kaydı için bkz. http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=hearings&w=6264910_03062015&language=lang&c=&py=2015

²⁶ Nitekim bu makalenin kaleme alındığı tarihten sonra açıklanan kararında Mahkeme, bu öngörüğü doğrular nitelikte Doğan vd.'ni haklı bulmuştur. Bkz. AİHM, *Grand Chamber judgment Izzettin Dogan and Others v. Turkey - refusal to provide a public service to followers of the Alevi faith*, Nisan 2016,. <http://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-5358689-6688703>

Kaynakça

Adalet Bakanlığı (26 Nisan 2016). İzzettin Doğan ve Diğerleri/Türkiye Kararı (Başvuru no. 62649/10), Ankara. <http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar/%C4%B0zzettin%20Dogan%20BD%20Karar.pdf>. Son Erişim Tarihi: 22/08/2016.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları, ECHR Judgments. <http://hudoc.echr.coe.int> . Son Erişim Tarihi: 22/08/2016.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (26 Nisan 2016). Grand Chamber judgment Izzettin Dogan and Others v. Turkey - refusal to provide a public service to followers of the Alevi faith. <http://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-5358689-6688703>

Avrupa Konseyi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi. http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_TUR.pdf. Son Erişim Tarihi: 22/08/2016

Bianet (22 Haziran 2012). Didim Cemevini Yıkma İstiyorlar! <http://bianet.org/bianet/azinliklar/139254-didim-cemevini-yikmak-istiyorlar>. Son Erişim Tarihi: 22/08/2016.

Borovalı, M ve Boyraz, C (2015). The Alevi Workshops: An Opening without an Outcome?, *Turkish Studies*, 16:2, 145-160, DOI: 10.1080/14683849.2015.1043279.

Bozkurt, G (2007). EU Monitors Alevi reform. *Hürriyet Daily News*, 29 Aralık. Son Erişim Tarihi: 22/08/2016.

Cumhuriyet (25 Nisan 2014). Aleviler topluca yargılanıyor. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/64577/_Aleviler_topluca_yargilaniyor_.html. Son Erişim Tarihi: 22/08/2016.

Devlet Bakanlığı (2010). *Alevi İnanç Rehberleri Çalışma Yemeği*, Ankara. <http://www.necdetsubasi.com/alevi-calistaylari>. Son Erişim Tarihi: 22/08/2016.

Diyanet İşleri Başkanlığı Resmi Sitesi (2016). İstatistikler. <http://www.diyaret.gov.tr/tr/kategori/istatistikler/136>. Son Erişim Tarihi 22/08/2016.

Erman, T ve Göker, E (2000). Alevi Politics in Contemporary Turkey. *Middle Eastern Studies*, 36:4, 99-118.

Grim B J ve Finke R (2006). International Religion Indexes: Government Regulation, Government Favoritism, and Social Regulation of Religion. *Interdisciplinary Journal of Research on Religion*, 2(1), 1-40.

Gözaydın İ (2016). *Diyanet: Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi*. 2. Baskı, İstanbul: İletişim.

Hürriyet (23/11/2007). AKP'nin Alevi Açılımı Tartışılıyor. <http://www.hurriyet.com.tr/akpnin-alevi-acilimi-tartisiliyor-7746376>. Son Erişim Tarihi 22/08/2016.

Hürriyet Daily News (17/10/2014). Alevis in Germany's Bremen win equal status as other religious communities. <http://www.hurriyetdailynews.com/alevis-in-germanys-bremen-win-equal-status-as-other-religious-communities.aspx?pageID=238&nID=73141&NewsCatID=351>. Son Erişim Tarihi 22/08/2016.

Massicard E (2013). *Türkiye'den Avrupa'ya Alevi Hareketinin Siyasallaşması*. İstanbul: İletişim.

NHC: İÖG (2013). *Monitoring Report on the Right to Freedom of Religion or Belief in*

Turkey- January-June 2013, İstanbul.

Özyürek E (2009). The Light of the Alevi Fire Was Lit in Germany and then Spread to Turkey: A Transnational Debate on the Boundaries of Islam. *Turkish Studies*, 10:2, 233–53.

Soner B A ve Toktaş Ş (2011). Alevis and Alevism in the Changing Context of Turkish Politics: The Justice and Development Party's Alevi Opening. *Turkish Studies*, 12: 3, 419-434.

Subaşı N (Haziran 2009-Ocak 2010). *Alevi Çalıştayları*. Ankara, <http://www.necdetsubasi.com/index.php/alevi-calistaylari>. Son Erişim Tarihi 22/08/2016.

Şirin T Duymaz E ve Yıldız D (2016). *Türkiye’de Din ve Vicdan Özgürlüğü: Sorunlar, Tespitler ve Çözüm Önerileri*, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları: 313.

T24 (15/03/2013). Türkiye’de 82 bin 693 camiye karşılık 937 cemevi var. Son Erişim Tarihi 22/08/2016.

T.C. Başbakanlık (2015). 64. Hükümet Programı, http://www.basbakanlik.gov.tr/docs/KurumsalHaberler/64.hukumet_programi.pdf. Son Erişim Tarihi 22/08/2016.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2015). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları. Ankara: TÜİK <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21507>. Son Erişim Tarihi: 22/08/2016.

Yalçınkaya A ve Ecevitoğlu P (2013). *Aleviler Artık Burada Oturmuyor*. Ankara: Dipnot.

Yargıtay Hukuk Genel Kurulu (03.12.2014). E. 2014/7-1038, K. 2014/990. Ankara.

Yıldırım M (2014). A Trapped Right: The Right to Have Places of Worship in Turkey. İçinde: Ö H Çınar ve M Yıldırım (der.), *Freedom of Religion and Belief in Turkey*, Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 164-185.

